

ARBEIDSOMSTANDIGHEDEN IN CURRICULA (POST) HBO/VO

- eindrapport -

drs. H.S. Dekker
drs. F. Adams
drs. J.T. Schmidt
drs. P.J. Krooneman

Amsterdam, 20 december 2001
Regioplan Ref. nr. OA-253

Regioplan Onderwijs en Arbeidsmarkt
Leidsegracht 105-a
1017 ND Amsterdam
Tel.: 020 - 6253377
Fax: 020 - 6236191

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan
Onderwijs en Arbeidsmarkt B.V. in opdracht
van het Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

Samenvatting en conclusie	I
1 Inleiding.....	1
1.1 Arbeidsomstandigheden en het Hoger onderwijs	1
1.2 Onderzoeksvragen	5
1.3 Onderzoeksopzet	6
2 Aandacht voor arbeidsomstandigheden in het curriculum	11
2.1 Een eerste verkenning.....	11
2.2 Een nadere inventarisatie.....	12
2.3 Goede voorbeelden	18
2.4 Conclusie	23
3 Elementen voor een ideale inhoudelijke invulling	27
3.1 Het perspectief van ondernemers	27
3.2 Visie van onderwijs- en arbeidsdeskundigen	29
3.3 Conclusie	32
4 Bevorderen van aandacht	35
4.1 In de praktijk: onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven.....	35
4.2 Instrumenten van de overheid.....	38
4.3 Conclusie	42
Literatuur	45
Bijlagen	47
Bijlage 1 Case-inventarisatie opleidingen.....	49
Bijlage 2 Quick scan bedrijven	55
Bijlage 3 Benaderde sleutelinformanten	57
Bijlage 4 Deelnemers groepsgesprek	61

VOORWOORD

Voor u ligt het verslag van een onderzoek dat is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid waarin de vraag centraal stond welke plaats het thema arbeidsomstandigheden inneemt in de curricula van opleidingen in het hoger onderwijs.

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode juli 2001 – november 2001 en is mogelijk gemaakt door de medewerking van een groot aantal respondenten die werkzaam zijn in arbokennisinstellingen, ondersteunende instellingen, bedrijven en opleidingen. Zonder hun bereidheid om ons te woord te staan was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Bijzondere dank gaat uit naar de deelnemers aan het groepsgesprek dat we in het kader van dit onderzoek georganiseerd hebben.

Vanuit het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is het onderzoek begeleid door dr. C. van Vliet en dr. ir. A. Hollander. Daarnaast hebben dr. H.S. Hiemsta (eveneens SZW) bij de start van het onderzoek en mw. drs. A.C. Samson (vanuit VWS) als agendalid een bijdrage aan de begeleiding geleverd. Wij danken hen allen voor de prettige samenwerking.

Peter Krooneman (projectleider)

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

De beleidsinzet met betrekking tot de arboregeling legt een grote nadruk op de werkgever om binnen de bedrijven, in overleg met de werknemers, te komen tot verbetering van arbeidsomstandigheden. Een vergrote instroom van goed opgeleide en goed geïnformeerde medewerkers kan een belangrijke bijdrage leveren aan het herkennen, voorkomen en verminderen van arbeidsrisico's.

De vergroting van de instroom in bedrijven en instellingen van medewerkers met een goede kennis van arbeidsomstandigheden en een sterk arbobewustzijn, wordt bevorderd door aandacht voor arbeidsomstandigheden in curricula van voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs. In dit type onderwijs heeft het thema arbeidsomstandigheden een duidelijke plaats gekregen. Dit in tegenstelling tot de opleidingen voor (post) hoger beroepsonderwijs en (post) wetenschappelijk onderwijs. Omdat niet bekend is op welke wijze aan dit thema in de curricula van opleidingen in het hoger onderwijs aandacht wordt besteed, heeft Regioplan Onderwijs en Arbeidsmarkt hiernaar een onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De centrale probleemstelling van het onderzoek was als volgt geformuleerd:

Welke bijdrage kunnen het (post-)HBO en (post-)WO leveren aan het herkennen, voorkomen en verminderen van arbeidsrisico's?

Deze centrale vraag is onderverdeeld in de volgende onderzoeksvragen:

1. Op welke wijze wordt er aandacht besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden in de curricula van het (post) HBO en (post) WO?
2. Hoe zou de invulling van dit thema er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?
3. Op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO- en (post) WO-opleidingen bevorderd worden?

Het onderzoek richtte zich op alle HBO en WO opleidingen, post-HBO en post-WO opleidingen en daarbinnen op zowel de bekostigde als niet bekostigde varianten.

Aandacht voor Arbeidsomstandigheden in het curriculum

Bij aanvang van het onderzoek was de verwachting dat uit studiegidsen en brochures weinig informatie te halen zou zijn over de plek die het thema arbo in de curricula inneemt. Om dit te verifiëren hebben we als eerste stap in het onderzoek een snelle zoektocht uitgevoerd naar de vermelding van arbo (-gerelateerde) studieonderdelen in de studiegidsen van hogere opleidingen. Hiervoor zijn in vier studentenservicecentra studiegidsen, brochures en websites van zo goed als alle HBO en WO opleidingen bestudeerd. Voor de eerste verkenning van de post HBO/WO opleidingen konden we gebruik maken van het centrale registratiesysteem van

het CEDEO. In dit systeem zijn de grotendeels particuliere onderwijsinstellingen opgenomen die gezamenlijk ruim 2400 opleidingen op post HBO- en ruim 1200 opleidingen op post WO-niveau aanbieden.

Het resultaat van de eerste zoektocht onderschreef ons vermoeden dat het thema arbeidsomstandigheden weinig expliciet in studiegidsen en opleidingen naar voren komt. Bij het inzien van studiegidsen komen arbeidsomstandigheden of arbeidsrisico's zelden aan de orde. Een van de weinige uitzonderingen is de melding die onderwijsinstellingen maken van de verplichtingen die ze hebben in het kader van de Arbowet.

Om toch uitspraken te kunnen doen over de wijze waarop er aandacht aan het thema arbo wordt besteed, hebben we vervolgens een tweede onderzoeksrondte (of nadere inventarisatie) uitgevoerd waarbij we in alle sectoren van het hoger onderwijs gezocht hebben naar opleidingen waarin aandacht aan het thema arbo wordt besteed. Hiervoor is gesproken met ongeveer 25 sleutelinformanten in ondersteunende kennisinstellingen en zijn circa 65 onderwijsinstellingen benaderd. In deze fase van het onderzoek bleek het zeer lastig mensen te vinden in zowel onderwijs als ondersteunende instellingen die zich direct een voorstelling konden maken bij de aanwezigheid en het nut van een thema arbeidsomstandigheden in het curriculum van hogere opleidingen.

Door telefonisch door te vragen bij die opleidingen waarvan we dachten dat er wellicht toch iets aan het thema werd gedaan, hebben we 33 opleidingen gevonden waar arbo onderdeel van de opleiding uitmaakt. De plek die arbo inneemt, de functie die het heeft en het doel dat het dient, bleek zeer divers.

Om toch een rode draad te ontdekken in de grote diversiteit aan benaderingen van het thema arbo, hebben we de gevonden informatie vervolgens op verschillende manieren geordend. Wat betreft de wijze waarop aandacht aan arbo besteed wordt zien wij dat daarbij allereerst een onderscheid gemaakt kan worden naar:

1. opleidingen gericht op arbo/ arbeidsomstandigheden,
2. opleidingen gericht op arbeid,
3. opleidingen met een onderdeel arbo en
4. opleidingen waar specifiek aandacht is voor arbo in de vorm van voorlichting of nascholing.

In het verdere onderzoek hebben we ons uitsluitend gericht op opleidingen waarbinnen een onderdeel met het thema Arbeidsomstandigheden wordt aangeboden in het curriculum (type 3). Post HBO/WO opleidingen blijken vooral voor te komen in de typen 1, 2 en 4. Wij hebben zeer weinig post HBO/WO opleidingen gevonden van het type 3, waarin arbo als thema een onderdeel vormt binnen de opleiding. Om die reden is er voor gekozen om in het verdere onderzoek de post HBO/WO opleidingen buiten beschouwing te laten.

Ook binnen opleidingen van dit ene type blijkt de aandacht van arbokennis verschillende doelen te dienen. We hebben ze getypeerd als kennisdoel A tot en met D:

- A. Kennis van arbo op de studie- en werkplek (de instelling leeft de Arbowet na)
- B. Kennis van arbo binnen toekomstige arbeidsplaats/sector
- C. Kennis van arbo rond producten of ontwerpen (architect, machinebouwer)
- D. Kennis van arbo ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie

De wijze waarop aandacht aan het thema arbo wordt besteed blijkt divers, omdat de kennisdoelen divers zijn.

De resultaten van de nadere inventarisatie zijn tot slot ook per sector ingedeeld en beschreven, omdat we het vermoeden hadden dat de aandacht voor arbo per sector verschilt. We hebben daarbij zeven sectoren onderscheiden en daarbinnen gekeken naar de verschillende kennisdoelen, vormen van arbo in het curriculum en behandelde arbeidsrisico's. Uiteindelijk blijkt dat de sectoren vooral verschillen qua kennisdoel. Zo is bijvoorbeeld in de sector 'Economie en recht' het kennisdoel D prominent, in de sector 'Gedrag en maatschappij' vooral kennisdoel B en in de sector 'Techniek' komen we veel kennisdoel C tegen.

In tegenstelling tot de algemene verwachting blijkt het opleidingsniveau, HBO of WO, geen relevant onderscheidend criterium voor de mate waarin en de manier waarop aandacht wordt besteed aan arbo in het curriculum.

Uit de nadere inventarisatie blijkt dat er een enorme diversiteit bestaat in inhoud, vorm en doel van aandacht voor arbeidsomstandigheden in het hoger onderwijs. Ook de houding van de personen werkzaam in het onderwijs ten aanzien van het thema verschilt enorm.

Veel medewerkers in de onderwijsinstellingen zijn er niet van overtuigd dat arbo als thema (meer) aandacht verdient in het hoger onderwijs. Vaak gehoorde argumenten waarom de aandacht voor een thema als arbo weinig ruimte krijgt in de huidige studieprogramma's zijn de volgende:

- Aandacht voor arbo hoort niet in WO, maar in HBO (meer beroepsgericht);
- Kennis van arbeidsomstandigheden leren studenten later wel in het bedrijfsleven;
- Gebrek aan tijd en geld.

Anderen, voornamelijk docenten, opleidingscoördinatoren en medewerkers van arbodiensten, zijn van mening dat het thema Arbeidsomstandigheden zeker thuishoort in het onderwijs en zelfs noodzakelijk is in de toekomst. Deze groep meent dat het al dan niet aanwezig zijn van het thema arbo in het curriculum voor een deel berust op een imago- en mentaliteitskwestie.

Na de algemene zoektocht in de studiegidsen en de nadere inventarisatie van alle opleidingen zijn, ter verdere illustratie van de wijze waarop aan het thema arbo in de curricula aandacht wordt besteed, vier goede voorbeelden verder uitgewerkt. We hebben hiervoor gesproken met onder andere docenten, opleidingscoördinatoren en arbomedewerkers. Daarnaast hebben

we, voor zover mogelijk, contact gezocht met de zogenaamde afnemers van de betreffende opleidingen. Deze zijn geselecteerd via alumniverenigingen, via contacten die de velddeskundigen onderhouden en via stagebureaus. Binnen de bedrijven die benaderd zijn, is gesproken met medewerkers die verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden en voor zover mogelijk met afgestudeerden van de zogenaamde case-opleidingen.

Bij de uitwerking van de cases werd ingegaan op de manier waarop het thema in het curriculum is gekomen, met welk doel, wat het huidige beleid omtrent arbo in het curriculum is, de contacten met de beroepspraktijk en hoe het onderdeel wordt beoordeeld door de betrokkenen. De cases zijn in sommige opzichten exemplarisch voor een bepaalde opleiding en sector, maar in andere opzichten uniek en moeilijk vergelijkbaar. Zo wordt er in twee van de cases uitgebreid aandacht besteed aan arbeidsomstandigheden in de opleiding. Daarmee zijn deze opleidingen echter misschien meer uitzondering dan regel. Voor het onderzoek waren zij echter toch interessant omdat zij gedetailleerd inzicht konden verschaffen in de manier waarop aandacht wordt besteed aan arbo, maar ook in het gevoerde beleid, het traject waarop het thema in het curriculum terecht kwam en in de contacten met de beroepspraktijk.

Elementen voor een ideale invulling

Wat betreft de tweede onderzoeksvraag *Hoe zou de invulling van het thema arbeidsomstandigheden er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?*, was het de bedoeling te komen tot een zo concreet mogelijke invulling van vakken, methoden en onderwijsvormen, waarmee inkleuring gegeven kan worden aan het thema Arbeidsomstandigheden. Dit bleek een ambitieus plan. Er is gesproken met diverse sleutelinformanten, velddeskundigen en respondenten uit de beroepspraktijk, zowel telefonisch als in een groepsgesprek.

De sleutelinformanten werden gezocht in de 2^e, 3^e en 4^e lijn van arbeidsomstandigheden-kennisinfrastructuur, bij circa 35 ondersteunende kennisinstellingen en bij instellingen waar deskundigheid aanwezig is over onderwijs of over arbeid. Hierbij zijn ook deskundigen gerekend die aan een universiteit verbonden zijn. De respondenten uit de beroepspraktijk zijn bij en via werkgevers- en werknemersorganisaties (1^e lijn) gezocht en onder arbocoördinatoren, directieleden en human resource medewerkers van 15 organisaties in hoogrisicobedrijfstakken (0^e lijn). In eerste instantie was het streven 30 bedrijven te benaderen. Uiteindelijk is het bij 15 gebleven omdat bleek dat er wel een behoefte aan betere arbokennis van de werknemers bestond, maar dat er niet of nauwelijks nagedacht werd over de rol die het hoger onderwijs hierin zou kunnen spelen. De vraag vanuit de bedrijven bleek slecht gearticuleerd en de benadering van bedrijven bleek na 15 gesprekken weinig extra informatie op te leveren ten aanzien van de ideale invulling van arbo in het curriculum.

Bij de organisatie van het groepsgesprek is gestreefd naar een vertegenwoordiging van de diverse betrokken partijen, zoals de onderwijsinstellingen, arbodiensten, de beroepspraktijk, (oud)studenten en de overheid.

Vanwege de diversiteit aan bedrijfssectoren, opleidingen en kennisdoelen is het niet mogelijk een eenduidig en concreet voorstel te doen voor ‘de’ ideale invulling van het thema arbeidsomstandigheden. Wel kunnen we uitspraken doen over de ideale situatie zoals deze door ondernemers en deskundigen in het veld wordt gezien en over de daarbij behorende ideale inhoudelijke invulling van het thema arbo in het hoger onderwijs.

1) De ideale onderwijsinstelling, in de context van dit onderzoek, is er een waarin de leiding en de docenten zich bewust zijn van het belang van goede arbeidsomstandigheden. Er wordt gezorgd voor de optimalisering van de arbeidsomstandigheden van iedereen, ook die van de studenten. Dit wordt bewerkstelligd door constructief beleid en algemene voorlichting voor alle betrokkenen.

2) Alle studenten in het hoger onderwijs zouden idealiter basisvaardigheden en kennis moeten opdoen over verantwoordelijkheden binnen een organisatie; de wet- en regelgeving met betrekking tot ARBO, kennis over hoe organisaties en mensen daarin functioneren en gewenst gedrag met betrekking tot arbeidsrisico's. Dit zou niet direct in het curriculum ingepast hoeven te worden, maar als een voorlichtingsprogramma kunnen worden aangeboden. Gedacht kan worden aan één of meerdere verplichte hoorcolleges voor alle eerstejaars.

3) Vervolgens wordt de student in zijn of haar studie op de hoogte gesteld van de arbeidsrisico's die zich voordoen in de sector van zijn of haar toekomstige werkplek. Hiervoor verzorgt iedere opleiding een verdieping gericht op risico's die specifiek horen bij de sector of het beroep waarvoor opgeleid wordt (kennistype B en C). Deze invulling van het thema arbeidsomstandigheden is dus concreter en sectorspecifiek. Afhankelijk van het soort risico en het kennisdoel kan gekozen worden voor het integreren van de leerstof in het programma, voor aparte ‘arbomodules’ of voor sectorspecifieke voorlichting.

Welke vorm er ook gekozen wordt, een belangrijk uitgangspunt is dat dient te worden aangesloten bij de interesse van de studenten.

De stage kan bij de sectorspecifieke kennisoverdracht een belangrijk onderdeel zijn. Tijdens een stagetraject vindt wederzijdse kennisoverdracht plaats; de student brengt het geleerde in, de onderneming de praktijk. Door de praktijkervaring die de student mee terug neemt en door de contacten die voor de stages met het bedrijfsleven worden onderhouden, kan de onderwijsinstelling de inhoud van lesprogramma adequaat aanpassen.

4) De algemene indruk van de ondernemers is dat hoger opgeleide werknemers (te) weinig kennis opdoen over arbeidsomstandigheden tijdens de opleiding. Zij zouden wensen dat pas afgestudeerde hoger opgeleiden meer kennis van de arbowet zouden hebben, de kennis beleidsmatig zou kunnen toepassen en meer verdiepende kennis zou hebben over de bedrijfs-specifieke arbeidsrisico's.

In de ideale situatie zal aan deze wensen tegemoet gekomen kunnen worden door middel van een ‘arbobasis’-module en de sectorspecifieke invulling. Daarnaast kan tijdens de stage het geleerde worden toegepast en geëvalueerd. Om verder overeenstemming te bereiken over de invulling van de leerstof en de vorm waarin het in de praktijk wordt gebracht, zullen in de ideale situatie onderwijsinstellingen en ondernemingen informatie uitwisselen op instellingsniveau en op het niveau van de student (zie hoofdstuk 3 voor een schematische weergave).

Bevorderen van aandacht voor arbo in het curriculum

De derde onderzoeksvraag luidt: *Op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden, opdat deze opleidingen een belangrijke(re) bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van arbeidsomstandigheden?*

Met andere woorden, hoe kunnen we bevorderen dat de eerder genoemde bouwstenen voor een ideale invulling worden toegepast? De belangrijkste bron voor de beantwoording van deze vraag vormde het eerder genoemde groepsgesprek. Daarnaast is deze vraag ook voorgelegd aan circa tien sleutelinformanten uit de 3^e en 4^e lijn en is relevante documentatie bestudeerd op het gebied van onderwijsvernieuwing, sturing van beleid en internationale ontwikkelingen.

Bij de beantwoording van deze vraag kunnen twee invalshoeken gehanteerd worden: enerzijds kan gekeken worden hoe in de praktijk bij onderwijsinstellingen en bedrijven de aandacht voor het thema het best bevorderd kan worden en anderzijds speelt hierbij de vraag op welke wijze de overheid hieraan een bijdrage zou kunnen leveren. Bij beide is het startpunt: draagvlak creëren.

De deskundigen zijn het erover eens dat vraaggestuurdheid tegenwoordig een belangrijke voorwaarde is om curriculumverandering te bewerkstelligen in zowel HBO als WO. Bedrijven kunnen met vraag druk uitoefenen op opleidingen. Vraag of druk vanuit het bedrijfsleven lijkt vaker succesvol te hebben geleid tot aanpassing van opleidingen (vergelijk de invoering ICT-kennis of activiteiten van Arbouw in het onderwijs).

Eerder is de ideale situatie rond de aandacht voor arbeidsomstandigheden in de curricula van het hoger onderwijs en de daarbij behorende ideale invulling beschreven. In aansluiting hierop hebben we hieronder de manieren ter bevordering van de aandacht voor het thema samengevat.

Arbobewuste onderwijsinstellingen

Voor het ontstaan van een arbobewuste onderwijsinstelling dient er draagvlak gecreëerd te worden. Er dient ruimte gemaakt te worden in het curriculum voor het thema, docenten dienen de ruimte te krijgen om hun programma te ontwikkelen en zij dienen bovenal gemotiveerd te worden om er aandacht aan te besteden. Deze motivatie kan bevorderd worden door bijvoorbeeld certificaten voor goede voorbeelden uit te reiken, financiën ter beschikking te

stellen voor pilotprojecten en door een centraal informatiepunt op te zetten (bijvoorbeeld als onderdeel van Focal Point Nederland). Verder kan de overheid het arbobewustzijn van zowel de werknemers binnen het onderwijs als van de studenten bevorderen door het toezicht op de naleving van de Arbowet te verscherpen. Een veel gehoorde assumptie is dat wanneer onderwijsinstellingen zich in eerste instantie toeleggen op naleving van de wet, dit het arbobewustzijn van de instellingen vergroot en dat ze meer open zullen staan voor (of in de toekomst zelf zullen aansturen op) het bevorderen van het thema in het curriculum.

Daarnaast kan geleerd worden van de ontwikkelingen in de Europese lidstaten en zou gekeken kunnen worden in hoeverre aandacht voor arbeidsomstandigheden deel uit zou kunnen maken van het in te voeren accreditatiesysteem voor het hoger onderwijs.

Arbobewuste student en student met sectorspecifieke kennis

Studenten zullen niet direct geïnteresseerd zijn om te leren over arbeidsomstandigheden als het directe nut niet duidelijk is. Zowel de ‘arbobasis’ als de sectorspecifieke invulling van het thema zouden daarom het beste met behulp van praktica of in stages geoefend kunnen worden.

Docenten dienen daarbij wel de juiste (na)scholing te krijgen om te leren hoe de leerstof en kennis het beste overgebracht kan worden. Deze scholing van docenten kan natuurlijk ook al beginnen door (meer) aandacht te besteden aan arbeidsomstandigheden in het curriculum van de 1^e en 2^e graads lerarenopleidingen voor het hoger beroeps en wetenschappelijk onderwijs. Het is evident dat ook het studiemateriaal geëvalueerd en aangepast moet worden om tegemoet te kunnen komen aan de nieuwe eisen.

Arbobewuste onderneming

Op dit moment zijn bedrijven nog niet (voldoende) op de hoogte van de voordelen van informatie-uitwisseling en samenwerking over de inhoud van het curriculum met hogere onderwijsinstellingen, zeker niet op het gebied van aandacht voor arbeidsomstandigheden. Overleg binnen bestaande of nieuwe structuren zou daarom bevorderd moeten worden. Dit kan op het niveau van sociale partners met de overheid en het onderwijs (bijvoorbeeld in het Arbo Platform), op brancheniveau (overleg over de inhoud van de sectorspecifieke risico’s met brancheorganisaties en gebruik makend van hun scholingsinfrastructuur) of op instellingsniveau (bijvoorbeeld over de inhoud van stages).

Conclusie

Concluderend kunnen we zeggen dat op het eerste gezicht weinig aandacht wordt besteed aan arbeidsomstandigheden in het curriculum van hogere opleidingen. Bij verder zoeken blijkt er wel degelijk iets aan gedaan te worden. Dit is echter zeer divers naar sector, opleiding en verschillend in vorm, kennisdoel en inbedding in het onderwijs.

De diversiteit belemmerde ons in eerste instantie om uitspraken te kunnen doen over de ideale inhoudelijke invulling van het thema. Toch bleken er overeenkomstige ideeën te bestaan bij zowel ondernemers als bij onderwijsdeskundigen en ook tussen die groepen, zodat we een model hebben kunnen vormen rond de ideale situatie rond arbeidsomstandigheden en de ideale invulling van het thema in het hoger onderwijs.

Hoe de aandacht te bevorderen was een vraag die vanuit veel invalshoeken te bekijken en te beantwoorden is; van het bevorderen van de interesse van de individuele student, de bewustwording van de ondernemer tot de instrumenten die de overheid tot haar beschikking heeft. De vraaggestuurdheid vanuit de beroepspraktijk lijkt een voorwaarde, bewustwording of draagvlak lijkt een belangrijk uitgangspunt en een van de belangrijkste en machtigste middelen is die de overheid tot haar beschikking heeft lijkt het verscherpen van het toezicht op de naleving van de Arbowet.

1 INLEIDING

Het arbeidsomstandighedenbeleid staat sinds enige jaren hoog op de politieke agenda. Dit beleid omvat een breed scala aan activiteiten en maatregelen. Naast het vaststellen van wet- en regelgeving op arbogebied wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan het opstellen van arboconvenanten, fiscale facilitering van arbovriendelijke bedrijfsinvesteringen, inzet van innovatieve arbeidsmiddelen en kwaliteitsimpulsen voor sociaal-medische begeleiding en arbodienstverlening.

Bij het beter herkennen, voorkomen en verminderen van arbeidsrisico's speelt de kennisoverdracht op het gebied van arbeidsomstandigheden, ook wel de arbeidsomstandighedenkennisinfrastructuur genoemd, een belangrijke rol.

De arboregelgeving benadrukt de gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers om binnen de bedrijven een verbetering van arbeidsomstandigheden te realiseren.

Vergroting van de instroom in bedrijven en instellingen van medewerkers met een goede kennis van arbeidsomstandigheden en een sterk arbobewustzijn kan een belangrijke bijdrage leveren aan het herkennen, voorkomen en verminderen van arbeidsrisico's. Dit wordt bevorderd door aandacht voor arbeidsomstandigheden in curricula van voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs. In dit type onderwijs heeft het thema arbeidsomstandigheden een duidelijke plaats gekregen, dit in tegenstelling tot de opleidingen voor (post) hoger beroepsonderwijs en (post) wetenschappelijk onderwijs. Omdat niet bekend is op welke wijze aan dit thema in de curricula van opleidingen in het hoger onderwijs aandacht wordt besteed, heeft Regioplan Onderwijs en Arbeidsmarkt hiernaar een onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

In dit rapport doen wij verslag van het onderzoek. Voordat we echter de resultaten van het onderzoek presenteren, gaan we in dit inleidende hoofdstuk allereerst in op de voor het onderzoek relevante achtergrond (arbeidsomstandigheden en het hoger onderwijs). Vervolgens beschrijven we achtereenvolgens de onderzoeksvragen en de onderzoeksopzet.

1.1 Arbeidsomstandigheden en het Hoger onderwijs

Op 1 november 1999 trad de nieuwe Arbeidsomstandighedenwet in werking. In deze wet is een aantal algemene verplichtingen opgenomen waaraan de werkgever zich dient te houden:

- een algemene zorgplicht tot het voeren van een goed arbo- en verzuimbeleid;

- het opstellen van een risico-inventarisatie en –evaluatie (RI&E) met een daarbij behorend ‘plan van aanpak’;
- verplichte ondersteuning door een arbodienst voor verzuimbegeleiding en het toetsten van de RI&E.

De Arbowet heeft betrekking op de omstandigheden waaronder arbeid moet worden verricht en richt zich met name op de veiligheid, gezondheid en het welzijn van de werknemers. Kort samengevat gaat het in de Arbowet om:

- bescherming tegen direct lichamelijk letsel;
- het voorkomen dat werknemers ziek worden door hun werk en dat het werk tot slijtage leidt.

De overheid heeft landelijke streefcijfers geformuleerd om het aantal mensen dat wordt blootgesteld aan arbeidsrisico's te doen afnemen. Door arboconvenanten aan te gaan met werkgevers en werknemers binnen hoogerisicobedrijfstakken wordt getracht hierover afspraken te maken.

Van belang voor dit onderzoek is artikel 2 dat handelt over de uitbreiding van het toepassingsgebied: “Het bij of krachtens deze wet bepaalde is mede van toepassing op: ...verrichtingen van leerlingen en studenten in onderwijsinrichtingen of gedeelten daarvan, open ruimten daaronder begrepen” (Staatsblad 1999, p.2).

In de toelichting bij dit wetsartikel wordt de intentie van het artikel benadrukt: het uitgangspunt is “om ook voor leerlingen en studenten een met werknemers vergelijkbaar niveau van arbeidsbescherming tot stand te brengen”. Volgens de wet is de werkgever verantwoordelijk voor de arbeidsomstandigheden in zijn bedrijf. Artikel 2 bepaalt nu dat onderwijsinstellingen niet alleen een zorgplicht hebben voor hun medewerkers, maar ook voor hun studenten.

Hoger Onderwijs

Aandacht voor arbeidsomstandigheden in curricula van opleidingen voor (post) hoger beroepsonderwijs en (post) wetenschappelijk onderwijs kan leiden tot meer instroom in bedrijven en instellingen van medewerkers met een goede kennis van arbeidsomstandigheden en een sterk arbobewustzijn. Hiermee kan een belangrijke bijdrage geleverd worden aan het herkennen, voorkomen en verminderen van arborisico's. In het onderzoek ligt de focus op deze typen onderwijs. Om die reden bespreken wij hier enige relevante algemene kenmerken van het (post) HBO en (post) WO voor het uit te voeren onderzoek.

Het hoger beroepsonderwijs

Het HBO valt samen met het WO onder de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW). De WHW biedt instellingen een hoge mate van vrijheid wat betreft de inrichting van het onderwijs. Hierdoor kunnen hogescholen onder meer zelfstandig hun onderwijsprogramma's aanpassen en nieuwe opleidingen ontwikkelen. Omdat het HBO de vraag op de markt naar afgestudeerde HBO'ers niet bij kan houden¹, richt het HBO zich met een nieuw aanbod op nieuwe groepen studenten. Naast het aanbod van initieel onderwijs verlenen hogescholen in toenemende mate andere diensten zoals specifieke cursussen voor bedrijven en instellingen. In totaal bieden de 56 hogescholen in Nederland ruim 300 verschillende initiële opleidingen aan in zeven onderwijssectoren: hoger pedagogisch onderwijs, hoger agrarisch onderwijs, hoger technisch onderwijs, hoger gezondheidszorgonderwijs, hoger economisch onderwijs, hoger sociaalagogisch onderwijs en kunstonderwijs.

Naast voltijd onderwijs worden in totaal circa 350 duale opleidingen aangeboden. Nieuwe opleidingen die voor bekostiging in aanmerking komen, worden opgenomen in het CROHO (Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs). Lang niet alle opleidingen die instellingen voor hoger beroepsonderwijs aanbieden zijn echter geregistreerde opleidingen. Door de toegenomen diversiteit is het exacte aantal opleidingen dat de hogescholen in totaal aanbieden niet bekend, maar het loopt in de duizenden².

Het wetenschappelijk onderwijs

De veertien universiteiten in Nederland bieden ruim 130 opleidingen, verdeeld over de sectoren Economie, Gedrag en Maatschappij, Natuur, Recht, Gezondheidszorg, Taal en Cultuur, Techniek. Hoewel minder frequent dan in het hoger beroepsonderwijs, bieden ook de universiteiten steeds meer post WO opleidingen, deeltijdopleidingen en contractonderwijs op maat aan. Ook aan de universiteiten zijn daardoor meer opleidingen te vinden dan uitsluitend de geregistreerde en bekostigde opleidingen³.

Het post HBO en post WO

Veel van de post HBO- en post WO-opleidingen zijn te vinden in het niet bekostigde onderwijs. Het niet bekostigde onderwijs in Nederland is een zeer omvangrijke en diverse sector⁴. Er zijn naar schatting 8000 bedrijven in Nederland die zich hebben geregistreerd bij de Ka-

1 Ondanks een jaarlijks uitstroom van circa 50.000 gediplomeerde HBO'ers wordt in de komende jaren een tekort van circa 130.000 HBO'ers verwacht (HBO Almanak 2000-2001)

2 Alleen de Fontys Hogeschool biedt al 672 HBO en 372 post HBO-opleidingen.

3 Alleen de Universiteit Utrecht biedt al 48 opleidingen en 70 studierichtingen.

4 De instellingen in deze sector zijn voor post HBO- en post WO-opleidingen veel belangrijker dan de reguliere onderwijsinstellingen. Zelfs voor alternatieve opleidingen die zeer dicht tegen de reguliere opleidingen aanliggen en die opleiden tot erkende HBO-certificaten, spelen de bekostigde instellingen geen rol van betekenis. Bij een telling die wij in verband met een ander onderzoek eind 2000 op het CROHO deden bleek dat 95 procent van alle kort-HBO-opleidingen door het aangewezen (dat wil zeggen niet-bekostigde) HBO verzorgd werd.

mer van Koophandel en die als hoofdactiviteit het verzorgen van (bedrijfs)opleidingen hebben. Een deel van deze instellingen is aangesloten bij de belangenvereniging van particuliere onderwijsinstellingen, het Platform van Aangewezen/Erkende Particuliere Onderwijs-instellingen in Nederland (PAEPON). Een deel van de particuliere aanbieders mag door de overheid erkende diploma's uitreiken: dit zijn de zogenaamde aangewezen instellingen voor hoger onderwijs.

Verschillende sectoren

De onderwijsprogramma's binnen het HBO en WO zijn opgedeeld in sectoren. Deze sectoren zijn voor een groot deel vergelijkbaar naar thema, met uitzondering van het agrarisch en pedagogisch onderwijs in het HBO en Natuur en Recht in het WO.

Tabel 1.1 Sectoren in het HBO en het WO

Sectoren HBO	Sectoren WO
Hoger economisch onderwijs	Economie (economische, econometrische en bedrijfskundige opleidingen)
Hoger sociaal agogisch onderwijs	Gedrag en Maatschappij (psychologie, pedagogie, sociologie, politicologie, etc.)
Hoger agrarisch onderwijs	Natuur (natuurkunde, wiskunde, biologie, scheikunde, sterrenkunde, aardwetensch.)
Hoger pedagogisch onderwijs	Recht
Hoger gezondheidszorg onderwijs	Gezondheidszorg (geneeskunde en biomedische wetenschappen)
Hoger kunstonderwijs	Taal en Cultuur (alle talen, filosofie, (kunst)geschiedenis)
Hoger technisch onderwijs	Techniek

In dit onderzoek zijn binnen de verschillende sectoren de onderwijsprogramma's van uiteenlopende opleidingen bestudeerd. Daarbij hebben we omwille van de vergelijkbaarheid de verschillende sectoren binnen het HBO en WO opnieuw ingedeeld, waarbij enkele sectoren zijn samengevoegd:

- *Economie en recht* (waaronder economie, rechten, bedrijfskunde en alle HBO-afgeleiden daarvan)
- *Gedrag en maatschappij* (waaronder alle sociaal-culturele studies, psychologie, pedagogische opleidingen en sociaal dienstverlenende opleidingen)
- *Natuur* (waaronder natuurkundige, sterrenkundige, biologische, biomedische en aardwetenschappelijke opleidingen)
- *Techniek* (waaronder technische natuurkunde en scheikunde, wiskunde, alle opleidingen aan TU-en en TH-en)
- *Gezondheidszorg* (waaronder geneeskunde, HBO-V en alle opleidingen fysiotherapie en dergelijke)

- *Taal, cultuur en kunst* (waaronder alle talenstudies, (kunst)geschiedenis, wijsbegeerte, kunstacademies)
- *Agrarisch onderwijs* (waaronder de opleidingen aan de Universiteit van Wageningen en de Hogeschool Delft)

Na deze inleiding over arbeidsomstandigheden en het hoger onderwijs, zullen we in de volgende paragrafen de onderzoeksvragen en methodiek uiteenzetten.

1.2 Onderzoeksvragen

De centrale probleemstelling van het onderzoek was als volgt geformuleerd:

Welke bijdrage kunnen het (post-)HBO en (post-)WO leveren aan het herkennen, voorkomen en verminderen van arbo-risico's?

Deze centrale vraag is onderverdeeld in de volgende onderzoeksvragen:

1. Op welke wijze wordt er aandacht besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden in de curricula van het (post) HBO en (post) WO?
2. Hoe zou de invulling van dit thema er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?
3. Op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden?

Ad 1. Op welke wijze wordt er aandacht besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden in de curricula van het (post) HBO en (post) WO?

Er is nog weinig bekend over de invulling van het thema Arbeidsomstandigheden in het curriculum van het hoger onderwijs. Bij deze vraag gaat het om het inventariseren van de aandacht die er aan dit thema wordt besteed over het hele scala aan sectoren en opleidingen. Het gaat om een eerste inventarisatie en niet om een volledig beeld van de praktijk. De vraag heeft betrekking op de gehanteerde lesvormen, de onderwerpen die aan bod komen, de omvang van een vak et cetera. Daarnaast gaat het om de vraag waarom aandacht voor arbeidsomstandigheden in het lesprogramma is opgenomen, welke keuzen er zijn gemaakt bij de samenstelling van het curriculum, welke doelen ermee worden beoogd, of de inhoud vernieuwd wordt en vooral hoe het thema Arbeidsomstandigheden in het lesprogramma terecht is gekomen.

Ad 2. Hoe zou de invulling van dit thema er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?

Deze tweede vraag is bedoeld om te komen tot een zo concreet mogelijke invulling van vakken, methoden en onderwijsvormen, waarmee inkleuring gegeven kan worden aan het thema Arbeidsomstandigheden. Hierbij is het van belang de inzichten van verschillende betrokken partijen, zoals de opleidingen, het bedrijfsleven en (oud) studenten te verwerken.

Ad 3. Op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden?

Het Ministerie van SZW kan niet bepalen hoe het onderwijs wordt vormgegeven; het is daarom van belang inzicht te hebben in wijzen waarop aandacht voor het thema arbeidsomstandigheden structureel bevorderd kan worden binnen de curricula.

In de volgende paragraaf zullen wij aangeven op welke wijze wij de gestelde vragen hebben onderzocht en beantwoord.

1.3 Onderzoeksopzet

Voor de beantwoording van de bovenstaande vragen is gekozen voor een onderzoeksopzet die opgesplitst is in drie onderdelen. Elk onderdeel is gericht op beantwoording van één van de gestelde onderzoeksvragen.

Onderdeel 1: Inventarisatie van de wijze waarop aandacht wordt besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden.

Om antwoord te kunnen geven op de eerste onderzoeksvraag: *op welke wijze wordt er aandacht besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden in de curricula van het (post) HBO en (post) WO?* is gekozen voor een aanpak waarin het zoeken en beschrijven van praktijkvoorbeelden centraal staat.

Quick scan onder opleidingen

In de eerste week van juli zijn we gestart met een (in omvang zeer beperkte) analyse van informatiemateriaal van een groot aantal opleidingen. Daarbij is telkens per sector van een aantal opleidingen nagegaan of daarin aandacht is voor het thema Arbeidsomstandigheden. Van de veertien universiteiten in Nederland zijn voor alle sectoren de studiegidsen ‘gescreend’⁵. Voor de hogescholen bleek het niet mogelijk een studentenservicecentrum te vinden waarin alle studiegidsen waren opgenomen. Wel waren van vrijwel alle opleidin-

⁵ Bij deze ‘screening’ is gebruik gemaakt van de studentenservicecentra van de Universiteit van Amsterdam, de Hogeschool van Amsterdam en de Universiteit Utrecht.

gen de brochures voorhanden⁶. Daarom is voor de hogescholen een gedeelte van de bevindingen gebaseerd op de algemene informatiebrochures en de websites van de instellingen. In ieder geval is van alle sectoren tenminste één studiegids bestudeerd. Dit laatste geldt overigens ook voor de scan van de post HBO/WO opleidingen.

De uitkomsten zijn gebruikt ter onderbouwing en/of controle van de resultaten in het verdere onderzoek en als voorbereiding van de identificatie van interessante voorbeelden.

Bij de scan voor de post HBO/WO-opleidingen konden we gebruik maken van de centrale registratie van het CEDEO. CEDEO is een instelling die in 1980 met de hulp van het Ministerie van Economische Zaken is opgezet door human resources managers van de grootste bedrijven en instellingen in Nederland om hun inkoopervaringen met de aanbieders van bedrijfsopleidingen uit te wisselen⁷. CEDEO verzorgt onder meer voor circa 300 instellingen de ‘CEDEO-erkenning’, een soort kwaliteitskeurmerk voor particuliere opleidingen. Het betreft hier grotendeels particuliere onderwijsinstellingen, aangevuld met wat contractactiviteiten van ROC’s en HBO-instellingen. Deze opleidingsinstituten bieden gezamenlijk 5000 tot 6000 opleidingen aan. Daarvan zijn er ruim 2400 op post HBO- en ruim 1200 op post WO-niveau.

Telefonische interviews sleutelinformanten en velddeskundigen

In aanvulling op de quick scan is in juli en augustus een telefonische ronde gehouden. De focus in dit onderdeel lag op het inventariseren van de aandacht voor arbeidsomstandigheden in de opleidingen en het vinden van ‘good practices’ of ‘cases’. Respondenten voor deze zoektocht bestonden uit sleutelinformanten en deskundigen in het veld. De sleutelinformanten werden gezocht bij ondersteunende kennisinstellingen en bij instellingen waar deskundigheid aanwezig is over onderwijs of over arbeid. Voorbeelden zijn de HBO-raad, VSNU, IAVM, universiteiten, het Coronel Instituut, TNO Arbeid en Stichting Kwaliteitsbevordering Bedrijfsgezondheidszorg (zie voor een overzicht bijlage 3).

Deze sleutelinformanten werden benaderd met de volgende vragen:

- in welke hoedanigheid heeft de sleutelinformant te maken met het onderzoeksterrein (aard van de organisatie, functie)?
- welk zicht heeft de sleutelinformant op de curricula van HBO- en WO-instellingen?
- in welke opleidingen bestaat er, volgens de sleutelinformant, aandacht voor arbo?
- wie zijn interessante velddeskundigen en in welke relatie staat de sleutelinformant daarmee?

Er zijn ruim 20 instellingen benaderd en er is met circa 25 personen gesproken.

⁶ De informatie is achterhaald in de studentenservicecentra van de Hogeschool van Amsterdam, van de Universiteit Utrecht en de Erasmus Universiteit, uit studiegidsen en informatiegidsen.

⁷ CEDEO werkt bovendien samen met de Stichting Post HBO Nederland (SPHBON). Deze stichting geeft een kwaliteitskeurmerk uit door toekenning van het predikaat ‘registeropleiding’ aan de door haar getoetste opleidingen. Er is slechts een fractie van alle bestaande post HBO-opleidingen getoetst (circa 250).

De sleutelinformanten konden ons doorgaans niet doorverwijzen naar relevante contactpersonen binnen de onderwijsinstellingen. Daarom hebben we via websites, studiegidsen en een belronde zelf de velddeskundigen gezocht en benaderd.

De deskundigen in het veld waren te vinden onder opleidingsmanagers, faculteits- en opleidingsdirecteuren, decanen, medewerkers van (interne) arbodiensten en docenten.

Deze personen zijn benaderd met als doel:

- het vinden van een aantal voorbeelden van opleidingen waar het thema een duidelijke plaats heeft gekregen in het curriculum;
- het verkrijgen van gedetailleerde informatie (mondeling en schriftelijk) over deze voorbeelden en de *wijze* waarop aan het thema aandacht wordt besteed.

Bij de selectie van de te benaderen opleidingen is gestreefd naar een evenwichtige spreiding over HBO/WO-opleidingen, post HBO/WO-opleidingen en bekostigd/niet-bekostigd onderwijs en de verschillende sectoren.

Uiteindelijk zijn ongeveer 65 onderwijsinstellingen benaderd en zijn er gesprekken gevoerd met circa 40 velddeskundigen (zie bijlage 1). Verder is een ruime hoeveelheid schriftelijk materiaal (opleidingsgidsen, brochures en lesmateriaal) bestudeerd.

De hiervoor genoemde activiteiten hebben geleid tot een overzicht van 33 opleidingen waarin het thema Arbeidsomstandigheden duidelijk een plek heeft⁸.

Goede voorbeelden

In overleg met de opdrachtgever is een selectie gemaakt van vier cases. Met deze cases willen we beter inzicht verkrijgen in de wijze waarop aan het thema aandacht wordt besteed en hoe een eventuele ideale invulling van het thema eruit zou kunnen zien. Bij het maken van de keuze is rekening gehouden met een spreiding over opleidingsniveau, sector/faculteit en het type kennis dat over arbeidsomstandigheden wordt onderwezen. Binnen de opleidingen heeft het thema Arbeidsomstandigheden een duidelijke plaats gekregen en de cases kunnen daarom betiteld worden als goede voorbeelden.

Voor het uitwerken van de cases hebben we met de velddeskundigen van de betreffende opleiding of instelling gesproken. Dit waren bijvoorbeeld docenten, opleidingscoördinatoren en arbomedewerkers. Daarnaast hebben we, voor zover mogelijk, contact gezocht met de zogenaamde afnemers van de betreffende opleidingen. Deze zijn geselecteerd via alumniverenigingen, contacten die de velddeskundigen onderhouden en via stagebureaus. Binnen de bedrijven die benaderd zijn, is gesproken met medewerkers die verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden en voor zover mogelijk met afgestudeerden van de zogenaamde case-opleidingen.

⁸ Het doel was nadrukkelijk niet een uitputtend overzicht te geven van alle studieonderdelen in Nederland waarin aandacht is voor arbeidsomstandigheden.

De velddeskundigen is gevraagd naar het inhoudelijke deel van het studieprogramma, het traject waarlangs het onderdeel in het programma terecht is gekomen, het beleid dat gevoerd wordt ten aanzien van arbeidsomstandigheden in het curriculum, de contacten met de afnemers van de opleidingen/het bedrijfsleven en de evaluatie van het studieonderdeel.

De afnemers van de opleidingen/de bedrijven is vervolgens gevraagd wat zij aan het bevorderen van de arbeidsomstandigheden doen, welk soort opleidingen werknemers kunnen volgen op dit vlak en welke behoefte er bestaat aan voorkennis van werknemers op het gebied van arbo.

Als derde onderdeel van de casebeschrijving hebben we een aantal gesprekken gevoerd met hoger opgeleide, pas afgestudeerde werknemers van de bedrijven die wij benaderden en die een case-opleiding afgerond hebben. Wij hebben ze telefonisch vragen gesteld over onder andere hun kennis van arbo, de bijdrage die de opleiding daarin heeft gehad en hoe zij de kennis in de praktijk gebruiken.

Alle telefonische vraaggesprekken waren semi-gestructureerd en vonden plaats aan de hand van een itemlijst die van tevoren aan de opdrachtgever was voorgelegd voor commentaar.

Onderdeel 2: optimale inhoudelijke invulling

Het tweede onderdeel van het onderzoek is gericht op de beantwoording van de tweede onderzoeksvraag: *hoe zou de invulling van het thema Arbeidsomstandigheden er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?*

Bij de beantwoording van deze vraag is informatie verzameld bij twee typen respondenten: bij de deskundigen die inhoudelijk veel van het thema Arbeidsomstandigheden weten en bij kennisafnemers die een bepaalde wens hebben ten aanzien van de ‘ideale’ invulling van het thema.

De deskundigen

Voor het onderzoek onder arbodeskundigen zijn in veel gevallen sleutelinformanten benaderd die de opdrachtgever heeft aangeraden. De informatie die hieruit naar voren kwam, had echter niet altijd betrekking op onze onderzoeksvragen. De informanten waren voor een groot deel deskundig op het gebied van de primaire arbo-opleidingen⁹. In de meeste gevallen zijn wij door hen doorverwezen naar bedrijven of andere informanten.

Naast de gesprekken met genoemde sleutelinformanten en velddeskundigen is de vraag naar de ideale invulling van het studieonderdeel ook aan bod gekomen tijdens een groepsgesprek met verschillende deskundigen. Er is bij de samenstelling van de groep gestreefd naar een vertegenwoordiging van de diverse betrokken partijen, zoals de opleidingen, arbodiensten, de beroepspraktijk, (oud)studenten en de overheid (zie bijlage 5). Er hebben acht personen deelgenomen aan het groepsgesprek.

⁹ Opleidingen gericht op de relatie arbeid en gezondheid, zie paragraaf 3.2.

De 'afnemers'

Naast het bevragen van arbeidsomstandigheden- en onderwijsdeskundigen, is er een quick scan uitgevoerd onder bedrijven die opereren in hoogrisicobedrijfstakingen. Hierbij stond de vraag centraal wat vanuit het bedrijfsleven de gewenste kennis is waarover hoger opgeleiden dienen te beschikken op het gebied van arbeidsomstandigheden. Ook vroegen we hoe zij eventueel de werknemers zelf de gewenste kennis bijbrachten.

Er is gesproken met vijftien respondenten uit zowel grote bedrijven als het Midden- en Kleinbedrijf, waarbij ook gestreefd is naar een spreiding over bedrijven waarin de arbeidsrisico's tillen, werkdruk, RSI en schadelijk geluid een belangrijke plaats innemen. Voor de selectie is onder andere gebruik gemaakt van informanten bij werkgevers-/werknemersverenigingen (VNO/NCW en FNV), het Ministerie van SZW en brancheverenigingen (zie bijlage 2 voor een volledig overzicht).

Literatuur-/webstudie

Ook is gekeken of er in de literatuur elementen te vinden zijn die kunnen bijdragen aan het beantwoorden van de vraag naar een ideale invulling van het thema Arbeidsomstandigheden in het hoger onderwijs.

Wij hebben hiervoor drie zoekkanalen gebruikt, te weten Universiteitsbibliotheken, het Nederlandse Focal Point dat bij TNO Arbeid is ondergebracht en het Europees Agentschap voor Veiligheid en Gezondheid op het Werk. Naast verschillende artikelen en deelonderzoeken zijn drie verslagen van relevante studies gevonden waarvan enkele conclusies in het rapport besproken worden.

Onderdeel 3: bevorderen van de aandacht

Het derde onderdeel van het onderzoek was gericht op de beantwoording van de derde onderzoeksvraag: *op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden?* De derde onderzoeksvraag vormde een belangrijk onderdeel van het eerder genoemde groepsgesprek. Daarnaast is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek en informatie verkregen van sleutelinformanten.

Groepsgesprek

Bij de beantwoording van de vraag zijn twee invalshoeken gehanteerd: enerzijds is gekeken hoe in de praktijk de aandacht voor het thema het best bevorderd kan worden. Anderzijds speelde de vraag op welke wijze het Ministerie van SZW een bijdrage zou kunnen leveren aan het structureel maken van deze aandacht.

Naast het groepsgesprek is gebruik gemaakt van literatuur en de eerdere interviews om suggesties te doen over hoe de aandacht voor het thema te bevorderen.

2 AANDACHT VOOR ARBEIDSOMSTANDIGHEDEN IN HET CURRICULUM

In dit hoofdstuk staat de eerste onderzoeksvraag centraal: *Op welke wijze wordt er aandacht besteed aan het thema Arbeidsomstandigheden in de curricula van het (post) HBO en (post) WO?*

Om op deze vraag antwoord te krijgen zijn studiegidsen bestudeerd, opleidingen benaderd en goede voorbeelden nader bekeken. Uitgangspunt waren alle opleidingen in het HBO en WO en de post hogere opleidingen. Hieronder bespreken we de uitkomsten van deze omvangrijke verkenning.

2.1 Een eerste verkenning

Als eerste stap in het onderzoek is een zoektocht van beperkte omvang uitgevoerd bij de Studenten Servicecentra van verschillende onderwijsinstellingen (zie hoofdstuk 2). In deze search is per onderwijssector van een aantal opleidingen nagegaan of daarin aandacht is voor het thema Arbeidsomstandigheden. Het gaat om studieonderdelen waarin het thema herkenbaar in het studieprogramma aan de orde komt en waarvan de bijbehorende tekst in de studiegids dit ook duidelijk weergeeft.

Universiteiten

Van de veertien universiteiten in Nederland zijn van alle sectoren de studiegidsen ‘gescreend’. Er zijn verschillende faculteiten die in hun studiegids melding maken van de Arbowet en de daaruit voortvloeiende verplichtingen voor de universiteit. Maatregelen en voorlichting hebben in de meeste gevallen tot doel dat studenten en personeel aan een faculteit binnen het gebouw geen arbeidsrisico’s lopen.

Maatregelen en voorlichting die specifiek toegespitst zijn op het voorkomen van arbeidsrisico’s tijdens en na de studie vonden we vooral in de studiegidsen van opleidingen in de sectoren Natuur, Gezondheidszorg en Techniek. Het blijkt ook hier met name te gaan om het opvolgen van veiligheidsvoorschriften voor zover men zich binnen de instelling bevindt. Het heeft in mindere mate tot doel studenten kennis mee te geven over arbeidsomstandigheden in hun toekomstige beroepspraktijk.

Hogescholen

De verwachting was dat in HBO-opleidingen meer aandacht zou zijn voor arbeidsomstandigheden, vanwege de meer praktische en uitvoerende aard van het soort werk waarvoor men wordt opgeleid. In geen van de informatiebrochures en studiegidsen werden echter studieon-

derdelen gevonden waarin expliciet aandacht wordt besteed aan arbo. Evenals bij de universiteiten geldt ook hier dat opleidingen waarbinnen aandacht is voor vraagstukken op het gebied van arbeidsomstandigheden, deze de student uitsluitend voorbereiden op een dienstverlenende of adviserende rol met betrekking tot arbeidsomstandigheden.

Post HBO en post WO

De bestudering van het CEDEO-bestand resulteerde in een overzicht van 50 opleidingen waarbij aandacht voor arbeidsomstandigheden vermeld wordt. Voor een deel zijn dit opleidingen die specifiek gericht zijn op arbeidsomstandigheden en voor een deel zijn het opleidingen waarvan arbo een onderdeel uitmaakt van het curriculum.

De opleidingen waarvan wij het programma hebben bestudeerd (zowel bekostigde als niet-bekostigde opleidingen) zijn allemaal zeer specifiek en gericht op de veiligheid en arbeidsrisico's binnen een bepaalde beroepspraktijk. Bovendien wordt er bij deze opleidingen vanuit gegaan dat studenten/cursisten reeds ervaring hebben in de praktijk. Dat zou betekenen dat informatie over arbeidsomstandigheden en dergelijke bekend wordt verondersteld. De opleidingen in de sectoren personeel en organisatie en arbo, kwaliteit en milieu zijn met name gericht op dienstverlening of advies met betrekking tot arbeidsomstandigheden, zoals we ook vonden bij opleidingen in WO en HBO op dit gebied.

Voor zover iets terug te vinden is over de wijze waarop het thema arbeidsomstandigheden is ingebed in het studieprogramma, blijkt dit te variëren van verplichte voorlichting tot het aanbieden van keuzevakken. Het aanbod loopt uiteen van 490 dagdelen (opleiding Arbeids- en organisatiekunde voor arbodienstverlening) tot 1 dag (onder andere een 'tilwijzer'). Het resultaat van de eerste zoektocht onderschrijft ons vermoeden dat het thema arbeidsomstandigheden weinig expliciet in opleidingen en studiegidsen naar voren komt. Het is zeer waarschijnlijk dat veel kennis op dit vlak ook impliciet wordt overgedragen tijdens praktijklessen, in de vorm van een algemene toelichting, zonder dat dit wordt aangekondigd in de studiegids.

2.2 Een nadere inventarisatie

Uit de eerste zoektocht kwam weinig informatie over de aandacht die besteed wordt in de curricula van het (post) HBO en (post) WO aan arbeidsomstandigheden. Daarom is als tweede stap in het onderzoek contact opgenomen met opleidingen waar op de een of andere manier aandacht was of leek te zijn voor het onderwerp arbeidsomstandigheden.

Het doel van de nadere inventarisatie was het vinden van opleidingen waar het thema een duidelijke plaats heeft gekregen in het curriculum en het krijgen van gedetailleerde informatie over een paar goede voorbeelden.

Hiervoor is binnen de onderwijsinstellingen gesproken met decanen, P&O-managers, opleidingsmanagers/cursusleiders en medewerkers van (interne) arbodiensten.

De inventarisatie leidde tot een overzicht van 33 opleidingen (zie bijlage 1) die op zeer diverse wijze aandacht besteden aan het thema arbeidsomstandigheden. De informatie over de gevonden opleidingen was in eerste instantie zeer verschillend en onoverzichtelijk. Deze diversiteit kwam voort uit de verscheidenheid in sectoren, opleidingen en redenen om aandacht te besteden aan arbeidsomstandigheden.

Om enige ordening aan te brengen in deze verzameling, hebben wij de informatie op drie manieren ingedeeld. Allereerst hebben we een indeling gemaakt in de opleidingen zelf, gebaseerd op de gerichtheid op arbeidsomstandigheden. Vervolgens is er een ordening gezocht voor de verschillende uitgangspunten en doelen om arbeidsomstandigheden als thema op te nemen in het curriculum; het kennisdoel. Daarnaast hebben we gekeken op welke wijze arbo in de verschillende onderwijssectoren naar voren komt.

Indeling opleidingen naar gerichtheid op arbo

Het thema arbeidsomstandigheden kan op veel verschillende manieren ingebed zijn in het reguliere onderwijsprogramma. Ook kan de kennis die studenten geacht worden op te doen uit studieonderdelen op het gebied van arbeidsomstandigheden variëren. Onderstaande figuur geeft dit weer.

Figuur 2.1 Indeling van opleidingen en onderwijs rond het thema arbo in het hoger onderwijs

1. Opleiding gericht op arbo/arbeidsomstandigheden2. Opleiding gericht op arbeid3. Opleiding met een onderdeel arbo4. Voorlichting of nascholing over arbo

Tijdens de inventarisatie werden wij vaak doorverwezen naar opleidingen die specifiek gericht zijn op arbeidsomstandigheden, de zogenaamde primaire arbo-opleidingen (type 1). Deze opleidingen bereiden voor op functies van bijvoorbeeld arboconsultant, bedrijfsarts en A&O psychologen. Er zijn circa zeven primaire opleidingen, verspreid over het hele land. Ze worden verzorgd door hogescholen en universiteiten, als reguliere en post HBO/WO opleiding. Opleidingen waar bijna standaard het thema arbeidsomstandigheden aan bod komt, zijn de opleidingen van het type 2, die gericht zijn op arbeid en organisatie. Hierbij kan gedacht worden aan opleidingen tot personeelsfunctionaris, organisatiekundige, maar ook tot bedrijfskun-

dige. In deze opleidingen wordt vaak de wet- en regelgeving rond arbeidsomstandigheden in het programma opgenomen.

De type 3 opleidingen, waarbij arbo een (al dan niet verplicht) onderdeel is in het curriculum, zijn de opleidingen waar dit onderzoek primair op gericht is. De arbo-onderdelen in deze lesprogramma's zijn vaak gericht op de eigen arbeidsomstandigheden of eventueel van toekomstig ondergeschikten.

Als laatste was er in de zoektocht vaak sprake van een type onderwijs over arbo dat niet in het lesprogramma geïntegreerd en vaak niet verplicht was, type 4: de voorlichting en de nascholing. Dit type onderwijs varieert van incidentele voorlichtingsmiddagen rond RSI tot verplichte veiligheidsdemonstraties voor eerstejaars. Nascholing is vooral te vinden in post HBO/WO opleidingen. Deze worden, net als voorlichting, vaak niet door iedereen gevolgd en zijn niet voor iedereen verplicht. In de meeste gevallen betreft het opleidingen die gericht zijn op adviserende en/of ondersteunende functies op het gebied van arbo. Daarnaast bevatten de post-HBO/WO opleidingen grotendeels de cursussen die werknemers volgen vanuit hun eigen werksituatie, in opdracht van de werkgevers.

Kennisdoel

Voor zover studenten in het (post) HBO en WO in hun opleidingen kennis aangereikt krijgen over arbeidsomstandigheden, dient dit één of meerdere doelen. Naar aanleiding van de bevindingen onderscheiden wij vier verschillende soorten kennistypen die studenten op kunnen doen wanneer het thema arbo aan de orde komt in het studieprogramma:

Figuur 2.2 Kennisdoelen rond arbo in het curriculum

A. Kennis van arbo op de studie- en werkplek (de instelling leeft de Arbowet na)B. Kennis van arbo binnen toekomstige arbeidsplaats/sectorC. Kennis van arbo rond producten of ontwerpen (architect, machinebouwer)D. Kennis van arbo ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie

Kennis van arbo op de studieplek en in de toekomstige arbeidssituatie (kennisdoel A en B) liggen in elkaars verlengde. Wat een student leert over arbo met betrekking tot de studieplek, komt vaak gedeeltelijk overeen met wat de student dient te weten over de arbeidsomstandigheden op de toekomstige werkplek. Het onderliggende kennisdoel is verschillend, maar is in de praktijk niet altijd herkenbaar. De beoordeling van het kennisdoel hangt sterk af van wat betrokken medewerkers van een opleiding daarover zeggen. Sommigen geven aan dat het primaire doel is om de aansprakelijkheid van de instelling te beperken wanneer studenten bijvoorbeeld RSI oplopen door hun studie, of bij een laboratoriumpracticum op de verkeerde manier in aanraking zijn gekomen met schadelijke stoffen. Anderen benadrukken juist dat

studenten die kennis op het gebied van arbeidsomstandigheden opdoen tijdens hun opleiding, deze kennis de rest van hun loopbaan met zich meedragen.

Kennisdoel C, kennis op het gebied van arbeidsomstandigheden van de gebruiker van een product of machine, wordt met name opgedaan in de ontwerptechnische sfeer. Hierbij wordt een student geacht te leren met welke arbeidsomstandigheden rekening gehouden dient te worden bij het ontwerpen van bijvoorbeeld machines of kantoorgebouwen.

Binnen de onderzoeksopdracht vallen opleidingen tot arbodeskundige expliciet af, omdat in dergelijke opleidingen aandacht voor arbeidsomstandigheden vanzelfsprekend is. Het is echter ook goed denkbaar dat studenten in de toekomst een bredere rol gaan vervullen op het gebied van personeel (bijvoorbeeld adviseur of medewerker P&O), waarbij aandacht voor arbo voor de hand ligt, maar niet centraal staat in de opleiding. Bij kennisdoel D, kennis van arbo ter voorbereiding op een adviserende of ondersteunende functie, valt bijvoorbeeld te denken aan de opleidingen bedrijfskunde en arbeids- en organisatiepsychologie. Daarin staan arbeidsomstandigheden niet centraal, maar ze komen wel aan de orde. In deze vorm zijn arbeidsomstandigheden ook daadwerkelijk onder deze noemer teruggevonden in diverse studieprogramma's.

Overzicht naar sector

Tot slot geven wij hieronder een beknopt overzicht van de aandacht voor arbo in de curricula naar sector. Daarbij hanteren we de eerder beschreven indelingen. Voor een uitgebreid overzicht van de 33 opleidingen waar de samenvatting op gebaseerd is, verwijzen we nogmaals naar bijlage 1.

- ***Economie en recht***

In de sector economie en recht komt het onderwerp arbeidsomstandigheden voornamelijk voor in opleidingen of modules bedrijfskunde. Het gaat dan vooral om kennis van arbo ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie (kennis D). Vergelijkbare opleidingen en modules zijn in het HBO en WO gevonden, maar ook in post-HBO/WO.

- ***Gedrag en maatschappij***

Binnen deze sector hebben we alleen voorbeelden gevonden op (post) HBO-niveau van opleidingen waarin aandacht is voor arbeidsomstandigheden. In opleidingen als Sociaal pedagogische hulpverlening en Maatschappelijk werk wordt gedoceerd over omgaan met agressie en bedrijfshulpverlening (kennis A + B). Een opleiding tot Office Manager of 'Personeel & Organisatie' is meer gericht op het voorkomen van RSI (kennis B) en de kennis van arbo ter voorbereiding van een adviserende functie (kennis D).

- ***Natuur***

De sector techniek omvat opleidingen op alle niveaus, waarbij de nadruk ligt op kennis van gevaarlijke stoffen. In tegenstelling tot de eerder besproken sectoren is de kennisoverdracht

vaak in de vorm van (verplichte) voorlichting en in eerste instantie gericht op kennis van de arbeidsrisico's op de studieplek.

- *Techniek*

In de sector techniek zijn het de opleidingen werktuigbouwkunde en andere opleidingen of modules rond ontwerpen die aandacht besteden aan arbeidsomstandigheden. Dit is de enige sector waarin kennis van arbo rond producten of ontwerpen ruim vertegenwoordigd is. Het gaat dan niet zozeer om de eigen arbeidsomstandigheden, maar die van een gebruiker van het te ontwerpen product. Vaak gaat het om kennis van bijvoorbeeld machinerichtlijnen die in de hele opleiding is geïntegreerd en terugkomt in opdrachten en stages.

- *Gezondheidszorg*

Opleidingen HBO-V en geneeskunde zijn relevante voorbeelden in de sector gezondheidszorg. In beide opleidingen wordt aandacht besteed aan arbo op de studieplek en arbo op de toekomstige werkplek. Het soort arbeidsrisico dat aandacht krijgt, verschilt wel; in de HBO-opleiding ligt de nadruk op verantwoord tillen en omgaan met agressief gedrag, in de WO-opleiding wordt belang gehecht aan kennis van het omgaan met gevaarlijke stoffen en bijvoorbeeld veilig prikken.

- *Taal, cultuur en kunst*

Voor deze sector hebben we een aantal hogescholen benaderd met kunstzinnige opleidingen. Er is zowel aandacht voor arbo op de studieplek als op de toekomstige werkplek is aanwezig en dan gericht op diverse arbeidsrisico's als geluid, tillen en RSI.

- *Agrarisch onderwijs*

Bij WO-opleidingen in de agrarische sector hebben we gevonden dat er aandacht is voor omgaan met gevaarlijke stoffen, maar ook aan RSI (kennis A). Op een HBO-instelling komt arbo aan de orde in een zelfmanagementtraining (kennis B).

In onderstaande tabel is ter illustratie een korte impressie gegeven van de opleidingen die wij als typerend voor de sector beschouwen. De typering is gemaakt aan de hand van het arbeidsrisico dat in de opleiding behandeld wordt, het kennisdoel en de vorm.

Tabel 2.1 Overzicht typering aandacht arbo in de curricula

Sector	Opleiding	HBO/VO	Arbeidsrisico's	Kennis ARBO	Vorm
Economie en recht	Bedrijfskundige opleidingen	VO/HBO	algemeen/wet- en regelgeving	D	Onderdeel verplicht vak of als keuzevak ter specialisatie
Gedrag en maatschappij	Sociaal pedagogische hulpverlening/ maatschappelijk werk	HBO	Agressie, gevaarlijke stoffen, bedrijfshulpverlening	B	Onderdeel voorbereiding stage
Natuur	Exacte wetenschappen	VO	Gevaarlijke stoffen	A + B	Verplichte voorlichting 1 ^e jaars voor practicum
Gezondheid	Geneeskunde	VO	Gevaarlijke stoffen	A + B	Verplicht onderdeel
	HBO-V	HBO	Tillen, agressief gedrag	A + B	Onderdeel verplichte vakken
Taal, cultuur en kunst	Alle	HBO	Tillen, geluid	A	Instructies tijdens praktijkvakken
Techniek	Informatica	VO	RSI	A (+B)	Voorlichting verplicht voor 1 ^e jaars
	Werktuigbouwkunde	VO/HBO	Gebruikers	C	Machinerichtlijnen in hele programma
Agrarisch	Alle	VO/HBO	RSI, gevaarlijke stoffen, algemeen/wet- en regelgeving	A + B	Verplichte voorlichting, cursus RSI in ontwikkeling, veiligheidscolleges

A. Kennis van ARBO op de studie- en werkplek, B. Kennis van ARBO binnen toekomstige arbeidsplaats/sector, C. Kennis van ARBO rond producten of ontwerpen (architect, machinebouwer), D. Kennis van ARBO ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie

Naast de voorbeelden van relevante opleidingen en modules is er ook een aantal onderwijsinstellingen dat een aparte vermelding verdient.

De TU Delft is zeer actief op het gebied van beleid rond arbo voor studenten. Dit gebeurt op verschillende faculteiten en op universitair niveau, door middel van zowel voorlichting als integratie in vakken, gericht op zowel de studieplek als op de toekomstige arbeidsplaats. Het is daarom mogelijk deze universiteit als geheel op te nemen als case. Ook de Universiteit Wageningen is actief rond het thema, voornamelijk door programma's op te richten ter voorkoming van RSI.

Er zijn zeer weinig post HBO/VO opleidingen gevonden van het type 3, waarin arbo als thema een onderdeel vormt binnen een opleiding. Daarnaast verschillen de post-opleidingen qua vorm en omvang zodanig, dat we ze in het verdere onderzoek niet meer speciaal benoemd hebben.

Houding ten aanzien van en draagvlak voor arbo in het curriculum

Tot slot geven we een korte beschrijving van de houdingen en ideeën ten aanzien van arbeidsomstandigheden in het curriculum die we tegen zijn gekomen bij het benaderen van de opleidingen. Er is vaak moeilijk informatie te verkrijgen over de aanwezigheid en/of de inhoud van een arbo-onderdeel in het lesprogramma. Doorgaans zijn decanen niet goed op de hoogte van de specifieke inhoud van de studieprogramma's en P&O-managers hebben

vooral zicht op arbeidsomstandigheden van de werknemers. Medewerkers van arbodiensten hadden de meeste informatie beschikbaar over de aanwezigheid van arbo binnen verschillende opleidingen en de opleidingsmanagers of docenten van de inhoud van specifieke opleidingen en studieonderdelen.

De houding ten aanzien van arbo in het curriculum was ook vrij divers, deels vanwege de veelheid aan functies in de onderwijsinstellingen en de bijbehorende kennis van het onderwerp. Veel medewerkers in de onderwijsinstellingen zijn er niet van overtuigd dat arbo als thema (meer) aandacht verdient in het hoger onderwijs. Zij vinden de huidige aandacht, in de vorm van bijvoorbeeld voorlichting, voldoende.

Vaak gehoorde argumenten waarom de aandacht voor een thema als arbo weinig ruimte krijgt in de huidige studieprogramma's zijn de volgende:

- aandacht voor arbo hoort niet in WO, maar in HBO (meer beroepsgericht);
- kennis van arbeidsomstandigheden leren studenten later wel in het bedrijfsleven;
- gebrek aan tijd en geld.

Anderen, voornamelijk docenten, opleidingscoördinatoren en medewerkers van arbodiensten, zijn van mening dat het thema Arbeidsomstandigheden zeker thuis hoort in het onderwijs en zelfs noodzakelijk is in de toekomst. Deze groep meent dat het al dan niet aanwezig zijn van het thema arbo in het curriculum voor een deel berust op een imago- en mentaliteitskwestie. De studenten en docenten dienen gemotiveerd en overtuigd te worden van het belang van arbo.

Uit de nadere inventarisatie blijkt dat er een enorme diversiteit bestaat in inhoud, vorm en doel van aandacht voor arbeidsomstandigheden in het hoger onderwijs. Ook de houding van de personen werkzaam in het onderwijs ten aanzien van het thema verschilt enorm. Na een algemene zoektocht in de studiegidsen en een nadere inventarisatie van alle opleidingen, was de volgende stap in het onderzoek het uitwerken van een paar gevonden cases.

2.3 Goede voorbeelden

Met deze goede voorbeelden willen we beter inzicht verkrijgen in de wijze waarop aandacht wordt besteed aan het thema en hoe een eventuele ideale invulling van het thema eruit zou kunnen zien. Op basis van de inventarisatie van de studieonderdelen en met behulp van de eerder besproken indelingen, is een selectie gemaakt van vier opleidingen. Bij de selectie van de goede voorbeelden is rekening gehouden met een spreiding over opleidingsniveau, sector/faculteit en het type kennisdoel. Het gaat om de volgende opleidingen/studieonderdelen:

- Erasmus Universiteit Rotterdam, bedrijfskunde, arbo als onderdeel van het verplichte vak Sociaal Recht;

- Technische Hogeschool Rijswijk, opleiding Werktuigbouwkunde, waar de Machinerichtlijn, onder meer over arboverantwoord ontwerpen, geïntegreerd is in het gehele lesprogramma.
- Chr. Hogeschool Ede, HBO-V, arbo in module verplaatsingstechnieken en het omgaan met agressief gedrag (tevens in aanverwante opleidingen);

Daarnaast is gekozen voor een onderwijsinstelling met daarbinnen verschillende opleidingen:

- TU Delft

Vergeleken bij andere instellingen voor hoger onderwijs heeft de TU Delft op instellingsniveau een zeer uitgebreid beleidsplan op het gebied van arbeidsomstandigheden voor studenten. Dit is de reden om de TU Delft in zijn geheel als case te presenteren. De nadruk zal daarbij komen te liggen op het universitaire beleid, maar ook wordt ingegaan op de facultaire doorwerking ervan en de bedrijven waarmee de universiteit contacten onderhoudt.

De uitwerking van deze cases vond plaats aan de hand van een vijftal thema's:

1. het inhoudelijke deel van het studieprogramma;
2. het traject waarlangs het onderdeel in het programma terecht is gekomen;
3. het beleid dat gevoerd wordt ten aanzien van arbeidsomstandigheden in het curriculum;
4. beschouwing contacten met de afnemers van de opleidingen/het bedrijfsleven;
5. oordeel van het vak door enkele studenten.

Hieronder volgt een korte weergave van de voorbeelden.¹ Zij geven een indruk van de verschillende manieren waarop invulling wordt gegeven aan de inhoud en de werkwijze rond het thema. De evaluatie van het studieonderdeel is voor een groot deel gebaseerd op de gesprekken met afgestudeerden van de betreffende studierichting of opleiding.

- **Erasmus Universiteit Rotterdam, Opleiding Bedrijfskunde.**

Arbo komt naar voren in een verplicht vak Human Research Management, onderdeel Sociaal Recht.

Kennistype D: kennis van arbo ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie.

Traject: Het studieonderdeel Sociaal Recht is achttien jaar geleden opgenomen in het curriculum omdat kennis van recht toen een groot deel van de opleiding vormde. Waarschijnlijk heeft een decaan de docent opdracht gegeven het vak te ontwikkelen.

Beleid: De afgelopen jaren is er gesnoeid in de omvang van aan recht gerelateerde vakken. Het argument is dat bedrijfskunde een op de praktijk gerichte studie is. Het idee is dat wanneer er bijvoorbeeld juridische kwesties gaan spelen in een bedrijf, er een deskundige (jurist)

¹ Voor een uitgebreid verslag zie de appendix die is op te vragen bij het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en bij Regioplan Onderwijs en Arbeidsmarkt.

voor zal worden ingehuurd. Het is dan niet nodig de specifieke kennis in de opleiding aan bod te laten komen.

Beroepspraktijk: De opleiding heeft veel contacten met de beroepspraktijk via stages en bedrijvendagen. Voor zover bekend is er echter nooit met de beroepspraktijk overleg gevoerd over arbo in het studieprogramma.

Evaluatie: Een positief aspect van het studieonderdeel is dat de studenten het praktisch vinden. Aan de andere kant is het studieonderdeel te summier. Inhoudelijk stelt het niet zoveel voor.

Een oud-student lijkt het erg zinvol om meer informatie over arbo te krijgen tijdens de opleiding. Daarbij zou aandacht besteed kunnen worden aan het nemen van preventieve maatregelen en het uitwerken van praktijkvoorbeelden.

- **Technische Hogeschool Rijswijk, Opleiding Werktuigbouwkunde**

Arbo komt naar voren in het vak ‘Arbo’, waar de machinerichtlijn centraal staat.

Kennistype C: Kennis van arbo rond producten of ontwerpen

Traject: In de eindtermen van de studie werktuigbouwkunde wordt arbo en bijbehorende kennis en vaardigheden expliciet genoemd. Niet alleen zijn hier de eigen arbeidsomstandigheden van belang, de ontwerper wordt steeds meer geacht zich bewust te zijn van de *levenscyclus* van het product: de onderhoudbaarheid, de veiligheid, de gebruiksvriendelijkheid en het hergebruik.

Beleid: Op instellingsniveau wordt geen beleid gevoerd ten aanzien van arbo in het curriculum. Ook is er geen overleg met anderen binnen de school. Dit wordt overgelaten aan de hoofden van de studierichtingen; zij hebben een mandaat over de inhoud van de opleiding. Er is wel overleg met collega’s van andere hogescholen, waarin dan ook de machinerichtlijn en het aanpassen van het curriculum naar voren komen. Door deze collegiale contacten is de hogeschool nu bezig zich te oriënteren op het vervangen van het vak “arbo” door een vak dat de machinerichtlijn centraal stelt.

Beroepspraktijk: Er bestaan verschillende overlegverbanden van het onderwijs met de beroepspraktijk, zoals de beroepenveldcommissies van werktuigbouwkunde op regionaal en landelijk niveau. Hierbij gaat het respectievelijk over contacten met stagebedrijven en overleg over competenties en het curriculum.

Evaluatie: De opleider meent dat de studenten meer dienen te leren over de wet- en regelgeving, in plaats van alleen bekend te raken met de risico’s en veiligheidsvoorschriften.

Een alumnus geeft aan uitsluitend in zijn werk kennis op het gebied van arbo en arbeidsrisico’s te hebben opgedaan en niet tijdens zijn opleiding. Wel kan de engineer zich een vak over ergonomie herinneren, waar hij meent iets geleerd te hebben over veiligheid en efficiëntie. Aandacht voor arbeidsomstandigheden in opleidingen in het algemeen acht hij niet bepaald zinvol, gezien de diversiteit van functies waarin afgestudeerden terechtkomen en de uiteenlopende arbeidsrisico’s waarmee zij daarbij te maken krijgen.

Een andere alumnus, productontwerper, herinnert zich twee vakken:

1) *Arbo en veiligheid*, een tweepuntsvak in het derde jaar. Betreft eigen veiligheid. Onderdeel is het ontwikkelen van een vluchtplan.

2) *Ergonomie*, een éénpuntsvak in het derde jaar voor de opsplitsing in richtingen, betreft arbo van de gebruiker van het product. Het vak arbo en veiligheid had wat betreft de productontwikkelaar wel uitgebreider gekund. Er had vooral meer aandacht besteed kunnen worden aan kantoorhouding, gezien het vele beeldschermwerk dat hij in het bedrijf verricht. Wel vindt hij het goed dat er aandacht voor het onderwerp is geweest in zijn opleiding, al was het alleen maar voor een algemene bewustwording van arbeidsomstandigheden. Hij let toch vaker op of hij zelf goed werkt en of en hoe zijn collega's dat doen.

- **Christelijke Hogeschool Ede, Opleiding HBO-V.**

Arbo komt naar voren in de vakken Verplaatsingstechniek en Omgaan met agressief gedrag.

Kennistype (A en) B: Kennis van ARBO op de studie- en werkplek en binnen de toekomstige arbeidsplaats/sector

Traject: Ongeveer tien jaar geleden heeft een docent het vak verplaatsingstechnieken zelf als onderdeel aangebracht en opgenomen in het vak Bewegingsonderwijs. De behoefte bij studenten om te leren hoe met agressie om te gaan bestond al langer, maar het vak is sinds bijna vijf jaar opgenomen in het curriculum. Vijf docenten volgden zelf een cursus en ontwikkelden een studieonderdeel op dit gebied. Naast de behoefte van docenten en studenten was er ook vraag naar vanuit het werkveld.

Beleid: Er is de afgelopen jaren behoorlijk bezuinigd op deze studieonderdelen. De docenten die zich bezighouden met de inhoud van Verplaatsingstechnieken en Omgaan met agressie voeren overleg met andere docenten, zowel van de eigen als van andere opleidingen. Het studieonderdeel is ook alleen daar onderwerp van gesprek, en niet op facultair of instellingsniveau.

Beroepspraktijk: De docent onderhoudt zelf geen contact met instellingen. De studenten doen praktijkkennis op in hun stages en koppelen dit terug aan de opleiding. Zo blijken er in de praktijk verschillende verplaatsingstechnieken te worden toegepast die niet altijd overeenkomen met die op de opleiding geleerd worden. Wat betreft de inhoud van het vak Verplaatsingstechnieken zal in de toekomst een keuze gemaakt worden in het soort techniek dat aangeleerd wordt. Niet alle technieken, zoals die binnen de verschillende toekomstige werkplekken toegepast voorkomen, kunnen geleerd worden.

Evaluatie: De docenten geven aan meer ruimte te wensen om hun kennis bij te houden. De docent die zich bezighoudt met de inhoud van het vak Verplaatsingstechnieken laat zich informeren door een deskundige op dit gebied van. Deze deskundige is ook regelmatig gast-docent.

De alumni maken melding van het feit dat ze andere technieken aangeleerd krijgen dan die ze in de praktijk kunnen of moeten toepassen. Hoewel werkdruk in eerste instantie niet eerder genoemd is dan arbeidsrisico, blijkt dit volgens een oud-student wel een belangrijk probleem. Zij zou graag meer over de Arbowet willen weten en dan met name kennis over werktijden en werkdruk.

- **TU Delft**

Aan de TU Delft is door de arbo- en milieudienst een arbo- en milieubeleidsplan op instellingsniveau ontwikkeld. Daaraan hebben onder meer het Delfts studentengezondheidscentrum, de facultaire arbo-adviseurs en enkele deskundigen aan meegewerkt. Sinds 2000 is het plan van kracht. Eén van de centrale doelstellingen van het plan is de maatschappelijke rol van de TU te vervullen in het voorbereiden van studenten op de arbeidsomstandigheden in hun toekomstige arbeidssituatie. Binnen deze situatie moeten studenten voorbereid zijn op hun rol als werknemer, als verantwoordelijke voor andere werknemers en als ontwerper van producten en gebouwen. Om een beeld te krijgen van de concrete vormgeving van het beleid, is op vier faculteiten gesproken met de arbo-adviseurs die ook ieder hun inbreng in het centrale plan hebben gehad.

Aan de faculteiten is weinig ruimte om kennis op het gebied van arbo zoals dat in het centrale plan wordt beoogd ook daadwerkelijk te integreren binnen de opleidingen van de verschillende faculteiten. De voornaamste oorzaak hiervan is het gebrek aan ruimte in de studieprogramma's. Deze ruimte wordt beperkt doordat aandacht voor arbeidsomstandigheden volgens verschillende opleidingsmanagers en docenten niet thuishoort in een universitair curriculum, vertragend werkt in het studieproces en kennis bevat die studenten ook later in het bedrijfsleven op kunnen doen. Voor zover er in de curricula aan de besproken faculteiten wel aandacht is voor arbeidsomstandigheden, gaat het om studieonderdelen die al bestonden voordat het meest recente arbo- en milieuplan van de AMD van kracht werd. Een zelfstandig opererende vakgroep veiligheidskunde zet zich al enkele jaren in voor betere integratie van expliciete aandacht voor arbo.

Een ontwikkeling die zich de laatste jaren onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen en daaruit voortvloeiende eisen overigens duidelijk aftekent, is dat er in grote lijnen wel steeds meer aandacht komt voor arbeidsrisico's. Op lange termijn leidt dit mogelijk tot een grotere bereidheid van betrokkenen om toch meer aandacht aan arbeidsomstandigheden te besteden in de curricula dan tot op heden gebruikelijk is.

Evaluatie: In zijn opleiding heeft een oud-student scheikundige technologie direct bij aanvang van zijn studie de besproken verplichte veiligheidscursus gevolgd, voorafgaand aan de practica. Omdat hij onlangs is afgestudeerd, heeft hij nog iets meegekregen van de anti-RSI campagne die in de TU Delft is gelanceerd en heeft zich daar in verband met eigen klachten zelf ook in verdiept. Vooralsnog heeft hij echter het idee dat er te weinig geïntegreerde aan-

dacht in het onderwijsprogramma is voor RSI. Aandacht voor RSI zou bijvoorbeeld deel uit kunnen maken van de veiligheids cursus. Bovendien meent de oud-student dat de veiligheids cursus doorgetrokken moet worden en vaker terug moet komen in de opleiding. Studenten moeten naar zijn idee meerdere malen in hun opleiding veiligheidsinstructies krijgen, om het belang ervan in te zien en om veilig werken als iets vanzelfsprekends te gaan ervaren.

Zoals te verwachten viel, is de uitwerking van het thema binnen de vier geselecteerde opleidingen in meerdere opzichten zeer verschillend.

De manier waarop arbo in het curriculum terecht is gekomen en het (bijbehorende) beleid lijken afhankelijk van het kennisdoel. Wanneer de arbeidsomstandigheden in het toekomstige beroep te maken hebben met de eigen veiligheid (kennisdoel B en C), dan lijkt de aanwezigheid van arbo in de opleiding vanzelfsprekend. Het beleid is er dan op gericht om het zo goed mogelijk vorm te geven, zoals we zagen bij werktuigbouwkunde en verpleegkunde. Bij een opleiding bedrijfskunde, waar arbokennis dient ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie (kennisdoel D), is de aanwezigheid van een arbo-onderdeel meer afhankelijk van de motivatie en inzet van een docent. Dit lijkt ook te gelden voor de door ons bekeken studierichtingen waarin een toekomstige werksituatie de arbeidsomstandigheden draaien om gezondheid en veiligheid. De TU Delft heeft als beleid onder andere aandacht te besteden aan de arbeidsomstandigheden van de studenten tijdens de studie (kennisdoel A), maar met het idee ze op deze wijze ook goed voor te bereiden op een toekomstige werksituatie (kennisdoel B).

Wanneer we kijken naar de contacten met de beroepspraktijk en enkele opmerkingen van oud-studenten, zien we grote verschillen. Voor een opleiding bedrijfskunde, waarin aandacht voor de wet- en regelgeving rond arbo centraal staat, wordt contact met de beroepspraktijk op dit punt minder belangrijk geacht. De gewenste (arbo)kennis rond het ontwerpen van producten is volop in ontwikkeling en er is daarom veel contact tussen onderwijs en de beroepspraktijk. De oud-studenten lijken zich vooral de praktijkgerichte studieonderdelen te herinneren en lijken deze tevens te waarderen.

2.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we beschreven op welke manier er aandacht wordt besteed aan arbeidsomstandigheden in het curriculum van (post)HBO/WO opleidingen. Deze beschrijving is gebaseerd op onderzoek dat is uitgevoerd in drie stadia.

In eerste instantie hebben we een snelle zoektocht uitgevoerd naar de vermelding van arbo (-gerelateerde) studieonderdelen in de studiegidsen van hogere opleidingen. Het resultaat van de eerste zoektocht onderschrijft ons vermoeden dat het thema arbeidsomstandigheden weinig expliciet in studiegidsen en opleidingen naar voren komt. Bij het inzien van studie-

gidsen komen arbeidsomstandigheden of veiligheid, gezondheid en welzijn zelden aan de orde. Een van de weinige uitzonderingen zijn de meldingen die onderwijsinstellingen maken van de verplichtingen die ze hebben in het kader van de Arbowet.

Vervolgens zijn we begonnen met een nadere inventarisatie van alle opleidingen in alle sectoren van het (post) hoger onderwijs. Bij het benaderen van onderwijsinstellingen en het doorvragen bij de juiste persoon, blijkt dat er wel degelijk aandacht is voor verschillende aspecten van arbo. Om de hoeveelheid aan informatie in te ordenen hebben we verschillende indelingen gemaakt.

- We concluderen dat er onderscheid gemaakt kan worden tussen opleidingen gericht op arbo/ arbeidsomstandigheden, opleidingen gericht op arbeid, opleidingen met een onderdeel arbo en opleidingen waar specifiek aandacht is voor arbo in de vorm van voorlichting of nascholing. In dit onderzoek hebben we ons uitsluitend gericht op opleidingen waarbinnen een onderdeel met het thema Arbeidsomstandigheden wordt aangeboden in het curriculum.
- Daarnaast vonden we verschillende soorten kennis die aan bod kwamen in de opleidingen. We hebben ze getypeerd als kennisdoel A tot en met D. Dit bleek een heldere indeling om inzicht te krijgen in het doel van het arbo-onderdeel in het programma.
- De resultaten van de inventarisatie zijn ook per sector ingedeeld en beschreven. We hebben zeven sectoren onderscheiden en daarbinnen gekeken naar de verschillende kennisdoelen, vormen en behandelde arbeidsrisico's.

Uit de nadere inventarisatie blijkt dat er een enorme diversiteit bestaat in inhoud, vorm en doel van aandacht voor arbeidsomstandigheden in het hoger onderwijs. Ook de houding van de personen werkzaam in het onderwijs ten aanzien van het thema verschilt enorm.

Veel medewerkers in de onderwijsinstellingen zijn er niet van overtuigd dat arbo als thema (meer) aandacht verdient in het hoger onderwijs. Vaak gehoorde argumenten waarom de aandacht voor een thema als arbo weinig ruimte krijgt in de huidige studieprogramma's zijn de volgende:

- aandacht voor arbo hoort niet in WO, maar in HBO (meer beroepsgericht);
- kennis van arbeidsomstandigheden leren studenten later wel in het bedrijfsleven;
- gebrek aan tijd en geld.

Anderen, voornamelijk docenten, opleidingscoördinatoren en medewerkers van arbodiensten, zijn van mening dat het thema Arbeidsomstandigheden zeker thuis hoort in het onderwijs en zelfs noodzakelijk is in de toekomst. Deze groep meent dat het al dan niet aanwezig zijn van het thema arbo in het curriculum voor een deel berust op een imago- en mentaliteitskwestie.

Na een algemene zoektocht in de studiegidsen en een nadere inventarisatie van alle opleidingen, zijn er een paar goede voorbeelden verder uitgewerkt. Deze zijn in sommige opzich-

ten exemplarisch voor een bepaalde opleiding en sector, maar in andere opzichten door uniek.

In deze fase van het onderzoek was het zeer lastig mensen te vinden in zowel onderwijs, bedrijfsleven als ondersteunende instellingen die direct een voorstelling konden maken bij de aanwezigheid van een thema arbeidsomstandigheden in het curriculum van hogere opleidingen. Het onderwerp is wel aanwezig in de opleidingen, maar niet expliciet. Ook in bedrijven is de link tussen arbo en hoger onderwijs niet snel gelegd. De veelheid aan meningen en verscheidenheid aan aandacht voor arbo, maakt het moeilijk algemene conclusies te trekken.

3 ELEMENTEN VOOR IDEALE INHOUDELIJKE INVULLING

In dit hoofdstuk wordt de tweede onderzoeksvraag behandeld. Deze luidde: *Hoe zou de invulling van het thema arbeidsomstandigheden er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?*

Deze vraag zullen we van twee kanten bekijken: vanuit het perspectief van de ondernemers en vanuit de visie van de verschillende (praktijk)deskundigen. Ondanks de grote verschillen binnen de sectoren in de beroeps- en onderwijspraktijk blijken er een paar algemene elementen te ontdekken voor een ideale inhoudelijke invulling.

3.1 Het perspectief van ondernemers

Naast het inventariseren van relevante opleidingen, heeft een telefonische ronde plaatsgevonden met respondenten uit zogenaamde ‘hoogrisicobedrijfstukken’ in het bedrijfsleven. Op deze manier wilden we een beeld krijgen van de manier waarop daar met het thema arbeidsomstandigheden wordt omgegaan en welke behoefte er bestaat aan voorkennis over arbo bij nieuwe medewerkers.

Om hoogrisicobedrijven te vinden, is gebeld met werkgevers- en werknemersorganisaties die deze bedrijfstukken vertegenwoordigen. Hen is gevraagd namen van relevante bedrijven te noemen die een goed of juist een heel slecht arbobeleid voeren.

Met name de bestuurders binnen de werknemersorganisaties FNV en CNV konden veel suggesties doen voor mogelijk interessante bedrijven voor het onderzoek. Binnen de bedrijven is gesproken met arbocoördinatoren, directieleden en human resource medewerkers (zie bijlage 3). In de bevraging stond centraal hoe volgens de bedrijven de invulling van het thema Arbeidsomstandigheden in het onderwijs zou moeten zijn. Het bleek daarbij lastig respondenten te vinden die zowel zicht hadden op de arbokennis van hoger opgeleide werknemers als op hun vooropleiding. Zo waren de respondenten in veel gevallen niet op de hoogte van de opleiding van de hoger opgeleide werknemers omdat veel van deze werknemers al lange tijd in dienst zijn en de respondent deze informatie niet (meer) paraat heeft. In eerste instantie was het streven 30 bedrijven te benaderen. Uiteindelijk is het bij 15 bedrijven gebleven, omdat bleek dat er wel een behoefte aan betere arbokennis van de werknemers bestond, maar dat er niet of nauwelijks nagedacht werd over de rol die het hoger onderwijs hierin zou kunnen spelen. De benadering van bedrijven bleek na 15 gesprekken weinig extra informatie op te leveren ten aanzien van de ideale invulling van arbo in het curriculum.

Over het algemeen bestaat bij alle respondenten de indruk dat hoger opgeleide werknemers (te) weinig kennis over arbo opdoen tijdens hun opleiding. Tevens wordt er opgemerkt dat deze werknemers moeite hebben met het vertalen van de aanwezige theoretische kennis naar de praktijk. Met name hoger opgeleide directieleden blijken kennis te hebben van de arbowet, maar houden zich te weinig bezig met het actief uitvoeren ervan. De respondenten hebben behoefte aan een actieve, meer ‘arbo-bewuste’ houding bij onder meer directieleden. Directieleden zouden meer nadruk moeten leggen op het naleven van de regels en daarbij rekening dienen te houden met het menselijk gedrag; niet alleen de veiligheid van werknemers, maar ook hun gezondheid en welzijn verdienen aandacht.

Inhoud en vorm van het thema arbo in de opleiding

In bedrijven bestaat dus het beeld dat in de opleidingen van de hoger opgeleide werknemers in het algemeen te weinig overdracht van kennis met betrekking tot arbeidsomstandigheden plaatsvindt. Wat betreft de inhoud van het thema denken zij aan drie specifieke onderwerpen waarop de kennisoverdracht in de opleiding tekort schiet: (a) kennis van de arbowet, (b) de beleidsmatige toepassing van deze kennis (“hoe voer ik een juist arbobeleid”) en (c) praktijkkennis van de arbeidsrisico’s.

Ad (a): Een op de drie respondenten vindt dat tijdens de opleiding aandacht besteed moet worden aan de regelgeving rond arbo. Daarbij wordt gedacht aan basiskennis van de arbowet en risicomanagement. Tijdens de veiligheidstraining die de meeste bedrijven kennen, komt al een deel van de arbowet aan bod. Voor hoger opgeleiden zou hier een verdiepend deel gegeven moeten worden, waar ingegaan wordt op het interpreteren van de arbowet.

Ad (b): Naast kennis van arbo wordt door diverse respondenten benadrukt dat het ook heel belangrijk is dat de hoger opgeleiden handigheid krijgen in het beleidsmatig toepassen van de arboregels. Hoger opgeleide werknemers blijken hier namelijk in de praktijk moeite mee te hebben. Twee keer wordt gesuggereerd om binnen de opleiding meer nadruk te leggen op een minder technische maar meer beleidsmatige toepassing van de kennis, waarbij het menselijk handelen centraal staat. Zo zou bij een programma ter preventie van RSI meer nadruk moeten liggen op de herkomst van RSI (zoals werkdruk en spanning) dan op het juiste gebruik van apparaten. Bij opleidingen van managers in ziekenhuizen zou niet alleen de veiligheid van werknemers op de eerste hulp centraal staan moeten staan, maar juist ook de belasting die een gevolg is van toenemende agressie.¹

Ad (c): Enkele respondenten vinden dat hoger opgeleide werknemers te weinig weten van de risico’s. Ze zijn misschien op de hoogte van het bestaan van enkele risico’s, maar zijn niet

¹ Recent zijn in de media berichten verschenen over het belang van aandacht voor de emotionele belasting die toenemende agressie op de Eerste Hulp afdelingen met zich meebrengt.

voldoende op de hoogte van de gevolgen voor de gezondheid. Meer kennis van arbeidsrisico's kan er volgens de respondenten voor zorgen dat hoger opgeleiden zich actiever opstellen om de arbeidsomstandigheden binnen het bedrijf te verbeteren.

De meningen over de vorm waarin het thema arbeidsomstandigheden in opleidingen gegoten dient te worden, zijn zeer divers. Genoemd zijn:

- Integreer het thema helemaal niet in de opleiding, het onderwerp leent zich daar niet voor.
- Breng het thema niet in opleidingen in, maar in de samenleving middels een landelijke campagne waarin aandacht is voor het risico (bijvoorbeeld een Postbus 51 campagne).
- Giet het in de vorm van een stage of ervaringstraject (combinatie theorie/praktijk). De kennis kan volgens de respondent alleen in de praktijk geleerd worden.
- Maak een combinatie tussen opleiding en bedrijf: doe basiskennis op in de opleiding en verzorg één keer per jaar binnen het bedrijf een herhalings training met specifieke onderdelen die gelden voor die bedrijfstak.

Op dit moment bestaat er geen structurele samenwerking tussen de bedrijven en de opleidingen, waarbij gesproken wordt over de rol die beide partijen zouden kunnen spelen in het verbeteren van de arbokennis bij hoger opgeleide werknemers. Incidenteel gebeurt dit via stagecontacten die het bedrijf onderhoudt. Met de branchevereniging is in een enkel geval wel overleg over de opleiding van werknemers, maar niet specifiek over het thema arbo.

Arbo-opleiding voor hoger opgeleiden binnen het bedrijf

De bedrijven geven aan behoefte te hebben aan meer en betere arbokennis bij hoger opgeleide werknemers. Aangezien het thema niet (voldoende) in de hoger beroeps- of wetenschappelijke opleiding wordt aangeboden, proberen de organisaties deze lacune zelf op te vullen. Zo kent ieder bedrijf een bepaalde vorm van interne arbo-opleiding. De opleiding betreft meestal een schriftelijke of mondelinge voorlichting over veiligheid binnen het bedrijf. Hierbij wordt doorgaans echter geen onderscheid gemaakt tussen hoger en lager opgeleide medewerkers.

3.2 Visie van onderwijs- en arbeidsdeskundigen

Vanwege de grote diversiteit aan opleidingen en sectoren die tot het onderzoeksgebied behoren, is de visie van de deskundigen op de ideale inhoudelijke invulling van het thema Arbeidsomstandigheden zeer divers. Er bestaat niet één ideale invulling. Toch hebben we geprobeerd de rode draad in de meningen weer te geven en deze zo concreet mogelijk te vertalen.

Om te bepalen wat de ideale invulling van arbo zou kunnen zijn, dient eerst het thema Arbeidsomstandigheden nader te worden gedefinieerd. Wij hebben voor een tweedeling gekozen:

1. Brede definitie: besef van risico's, verantwoordelijkheid, respectvol handelen;
2. Smalle definitie: het voorkomen van en omgaan met risico's.

Deze tweedeling zou ook in de opleidingen zo terug kunnen komen door de 'leerstof' in een algemeen, breed programma onder te brengen en daarnaast een (voor die opleiding) specifieke verdiepingsmodule aan te bieden.

Besef van risico's, verantwoordelijkheid, respectvol handelen

Alle studenten zouden basisvaardigheden en kennis moeten opdoen van verantwoordelijkheden binnen een organisatie. Het gaat dan bijvoorbeeld om de juiste omgangsvormen, kennis over hoe organisaties – en mensen daarin – functioneren en gewenst gedrag met betrekking tot veiligheids-, gezondheids- en welzijnsrisico's. Ook kennis van arbowet-en regelgeving is hier op zijn plaats.

Deze kennis en vaardigheden zouden zeker in de hogere opleidingen belangrijk zijn om te leren, omdat hoger opgeleiden later in een leidinggevende functie verantwoordelijk zijn voor de arbeidsomstandigheden van anderen en de kennis kunnen of moeten overdragen. Kennistype D dient hier dus als uitgangspunt genomen te worden.

Het lijkt belangrijk dat arbo in het basisprogramma niet als zodanig benoemd wordt. De term arbo is niet concreet genoeg en wordt daarom maatschappelijk, in instellingen en het bedrijfsleven niet echt als een belangrijk onderwerp ervaren. Mensen lopen er niet warm voor en het spreekt studenten niet aan.

Deze basiskennis hoeft geen onderdeel te zijn van het reguliere curriculum, maar kan op instellingsniveau, door bijvoorbeeld het stellen van eindtermen, op passende wijze binnen het algemene programma ondergebracht worden. De beste manier lijkt een verplicht voorlichtingsprogramma voor eerstejaars, zoals nu al bij sommige onderwijsinstellingen voorkomt.

Het voorkomen van en omgaan met risico's

Deze invulling van het thema Arbeidsomstandigheden is concreter en sectorspecifiek. Idealerweise verzorgt iedere opleiding een verdieping gericht op risico's die specifiek horen bij de sector of het beroep waarvoor opgeleid wordt (kennistype B en C).

Veel opleidingen zullen, zoals nu al gebeurt, arbo geïntegreerd in het lesprogramma blijven aanbieden. Het gaat dan vooral om opleidingen waar de veiligheid van de student en van de student in zijn toekomstig beroep, centraal staat. Te denken valt aan beroepen waar veel gewerkt wordt met gevaarlijke stoffen. Omdat de risico's zich ook veelvuldig tijdens de studie voordoen, dient het thema vaker in de opleiding naar voren te komen.

Voor andere opleidingen is het integreren van het thema minder relevant. Dit zijn opleidingen waarvan de studenten in de toekomst minder direct voor hun veiligheid hoeven te vrezen, maar voor hun beroep wel op de hoogte dienen te zijn van bijvoorbeeld de arbowet- en regelgeving. Hier zal de voorkeur uitgaan naar het aanbieden van arbo-modules, waarin bijvoorbeeld de gevolgen van de wet aan de orde komen.

De eindtermen kunnen voor beide vormen worden aangepast. Hierbij zijn wettelijke richtlijnen echter wel wenselijk.

Het is soms moeilijk te voorspellen in welke werksituatie studenten later terechtkomen en met welke risico's ze daar te maken krijgen. Te diep ingaan op specifieke risico's voor de toekomstige beroepsgroep zou daarom niet relevant zijn. Invulling van arbo in dit type opleiding (bijvoorbeeld in de sector taal, cultuur en kunst) kan dan beperkt blijven tot kennisoverdracht van arbeidsrisico's op de studieplek (kennistype A). Daarnaast zou aandacht voor de arbeidsomstandigheden op de studieplek voldoende kunnen zijn om de student voor te bereiden op de toekomstige werkplek. Te denken valt aan aandacht voor de risico's van beeldschermwerk en het voorkomen van werkdruk of RSI.

De Landelijke Studentenvakbond (LSVb) heeft naar aanleiding van een RSI-actieweek in mei 2001 een notitie geschreven over de arbeidsomstandigheden van studenten (LSVb, 2001). In de notitie worden onder andere aanbevelingen gedaan op het gebied van de inrichting van de werkplekken en het terugdringen van de werkdruk. Daarnaast pleit het LSVb voor betere voorlichting over de 'gevaaren' van werken met computers: "Daarom is het hoog tijd voor structurele voorlichting aan studenten over verantwoord computergebruik en RSI, ingepast in het curriculum van de opleiding" (p.25). Als voorbeelden noemt de vakbond colleges over computers en ergonomie, cursussen over effectieve tijdsindeling en instructiemateriaal in computerzalen.

De lesvorm dient aangepast te worden aan de kennisinhoud, oftewel: het verwerven van kennis hoort gekoppeld te zijn aan het gebruik ervan. Zo kunnen wij onderscheid maken in de kennisinhoud van de basismodule arbo volgens de brede definitie en de inhoud van de verdiepingsmodule volgens de smalle definitie. De basismodule zou daarmee geschikt zijn om te onderwijzen middels hoorcolleges. Een verdiepingsonderdeel daarentegen kan bijvoorbeeld elementen bevatten als practica, stages, bedrijfsbezoeken en simulaties.

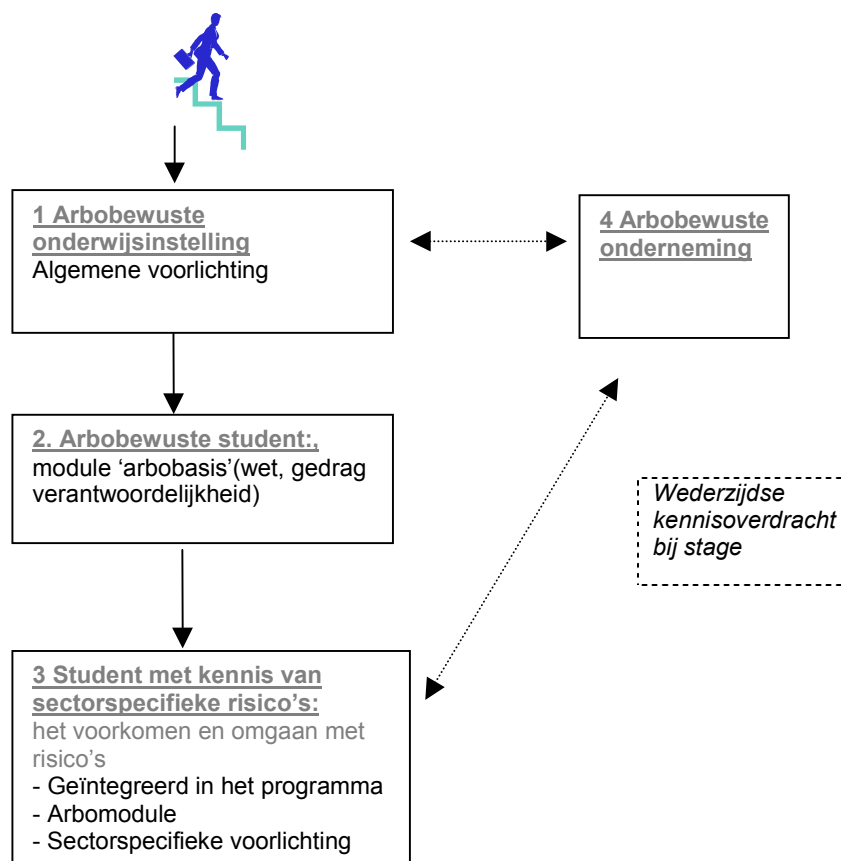
Welke vorm er ook gekozen wordt, een belangrijk uitgangspunt is dat dient te worden aangesloten bij de interesse van de studenten. De aangeboden kennis moet tastbaar en herkenbaar zijn. Praktijkervaring is het beste voor de motivatie, waardoor de aandacht voor het thema in stages terug dient te komen. Dit geldt zowel voor HBO- als voor WO-opleidingen. Verder zou het onderwerp systematisch aan de orde moeten komen in plaats van versnipperd, op basis van duidelijk lesmateriaal.

3.3 Conclusie

Wat betreft de tweede onderzoeksvraag was het de bedoeling te komen tot een zo concreet mogelijke invulling van vakken, methoden en onderwijsvormen, waarmee inkleuring gegeven kan worden aan het thema Arbeidsomstandigheden. Dit bleek een ambitieus plan. Vanwege de diversiteit aan opleidingen, sectoren en kennisdoelen is het niet mogelijk een eenduidig en concreet voorstel te doen. Wel kunnen we uitspraken doen over de ideale situatie zoals deze door ondernemers en deskundigen in het veld wordt gezien en de daarbij behorende ideale inhoudelijke invulling van het thema arbo in het hoger onderwijs.

Hiervoor worden twee perspectieven gehanteerd, die van de ondernemer en die van de onderwijs- en arbeidsdeskundige. In figuur 3.1 hebben we de belangrijkste bevindingen schematisch weergegeven. De figuur toont het traject van een individuele student in een ideale situatie wat betreft de arbeidsomstandigheden en de invulling van het thema ARBO het onderwijs.

Figuur 3.1 Ideale situatie van individueel traject en bijbehorende ideale invulling van het thema ARBO in het curriculum

1) De ideale onderwijsinstelling, in de context van dit onderzoek, is er een waarin de leiding en de docenten zich bewust zijn van het belang van goede arbeidsomstandigheden. Er wordt gezorgd voor de optimalisering van de arbeidsomstandigheden van iedereen, ook die van de studenten. Dit wordt bewerkstelligd door constructief beleid en algemene voorlichting voor alle betrokkenen.

2) Alle studenten in het hoger onderwijs zouden idealiter basisvaardigheden en kennis moeten opdoen over verantwoordelijkheden binnen een organisatie; de wet- en regelgeving met betrekking tot arbo, kennis over hoe organisaties – en mensen daarin – functioneren en gewenst gedrag met betrekking tot veiligheids-, gezondheids- en welzijnsrisico's. Dit zou niet direct in het curriculum ingepast hoeven te worden, maar als een voorlichtingsprogramma kunnen worden aangeboden. Gedacht kan worden aan één of meerdere verplichte hoorcolleges voor alle eerstejaars.

3) Vervolgens wordt de student in zijn of haar studie op de hoogte gesteld van de arbeidsrisico's die zich voordoen in de sector van zijn of haar toekomstige werkplek. Hiervoor verzorgt iedere opleiding een verdieping gericht op risico's die specifiek horen bij de sector of het beroep waarvoor opgeleid wordt (kennistype B en C). Deze invulling van het thema arbeidsomstandigheden is dus concreter en sectorspecifiek. Afhankelijk van het soort risico en het kennisdoel kan gekozen worden voor het integreren van de leerstof in het programma, voor aparte 'arbomodules' of voor sectorspecifieke voorlichting.

Welke vorm er ook gekozen wordt, een belangrijk uitgangspunt is dat er dient aangesloten te worden bij de interesse van studenten.

De stage kan bij de sectorspecifieke kennisoverdracht een belangrijk onderdeel zijn. Tijdens een stagetraject vindt wederzijdse kennisoverdracht plaats; de student brengt het geleerde in, de onderneming de praktijk. Door de praktijkervaring die de student mee terug neemt en door de contacten die voor de stages met het bedrijfsleven worden onderhouden, kan de onderwijsinstelling de inhoud van lesprogramma adequaat aanpassen.

4) De algemene indruk van de ondernemers is dat hoger opgeleide werknemers in de opleiding (te) weinig kennis opdoen over arbeidsomstandigheden. Zij zouden wensen dat pas afgestudeerde hoger opgeleiden meer kennis van de arbowet zouden hebben, de kennis beleidsmatig kunnen toepassen en meer verdiepende kennis zouden hebben over bedrijfs-specifieke arbeidsrisico's.

In de ideale situatie zal aan deze wensen tegemoet gekomen kunnen worden door middel van een 'arbobasis'-module en de sectorspecifieke invulling (zie figuur 3.1). Daarnaast kan tijdens de stage het geleerde worden toegepast en geëvalueerd. Om verder overeenstemming te bereiken over de invulling van de leerstof en de vorm waarin het in de praktijk wordt ge-

bracht, zullen in de ideale situatie onderwijsinstellingen en ondernemingen informatie uitwisselen op instellingsniveau en op het niveau van de student.

4 BEVORDEREN VAN AANDACHT VOOR ARBO

In dit hoofdstuk proberen we antwoord te geven op de derde onderzoeksvraag:

Op welke wijze kan aandacht voor arbeidsomstandigheden in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden, opdat deze opleidingen een belangrijke(re) bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van dit thema?

Met andere woorden, hoe kunnen we bevorderen dat de eerder genoemde bouwstenen voor een ideale invulling worden toegepast? Bij de beantwoording van deze vraag kunnen twee invalshoeken gehanteerd worden: enerzijds kan gekeken worden hoe in de praktijk bij onderwijsinstellingen en bedrijven de aandacht voor het thema het best bevorderd kan worden en anderzijds speelt hierbij de vraag op welke wijze de overheid, het Ministerie van SZW, hieraan een bijdrage zou kunnen leveren. Bij beide is het startpunt: draagvlak creëren.

4.1 In de praktijk: onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven

In het vorige hoofdstuk beschreven we de ideale situatie van de arbobewuste onderneming en arbobewuste onderwijsinstelling. Dit arbobewustzijn is van belang voor het creëren van draagvlak voor het aanbieden van het thema Arbeidsomstandigheden in het curriculum.

Voor het creëren van draagvlak onder docenten voor arbo in de studieprogramma's is het belangrijk in eerste instantie de aandacht te concentreren op de informele circuits en de invloedrijke mensen. Zoals we eerder zagen in hoofdstuk 2 is de aanwezigheid van het thema Arbeidsomstandigheden in de praktijk vaak afhankelijk van de inzet van één persoon. Dit heeft te maken met de relatieve autonomie waarmee faculteiten en secties binnen bijvoorbeeld universiteiten opereren. Docenten in zowel HBO als WO genieten grote vrijheid in de nadere invulling van een vak. Bovendien verzet men zich nog wel eens onder invloed van nieuwe regelgeving tegen een centrale regie (A. Hale). Het is daarom moeilijk om vernieuwing direct vast te leggen in de structuur. Beter kan een docent worden gestimuleerd een trekkersrol te vervullen.

Ook studenten dienen gemotiveerd te zijn om een vak te kiezen of belangstelling te hebben voor een thema als Arbeidsomstandigheden. De belangstelling van de student voor het thema lijkt erg afhankelijk van de opleiding waar deze mee bezig is. De meningen over het thema lopen uiteen van saai tot nuttig en interessant. In 1989 is er een enquête gehouden onder studenten van vijf HTS-en over hun belangstelling voor het vak veiligheidkunde (Hale, 1989). Het bleek dat ruim 70 procent van de studenten van mening was dat de belangstelling

voor veiligheidskunde vergroot zou kunnen worden door een systematische aanpak. Een minderheid (30%) vond dat de belangstelling vergroot kon worden door duidelijk omschreven eindtermen in tentamens en examens (Hale, p.50).

In het algemeen zouden we kunnen concluderen dat studenten eerder belangstelling voor het thema zullen tonen wanneer structuur is aangebracht in de leerstof en duidelijkheid bestaat over het belang van het te leren materiaal voor de opleiding en het toekomstig beroep. Eerder zagen we al het belang van het aansluiten van het onderwerp bij de belevingswereld van de student.

De verwachting is dat bedrijven niet warm zullen lopen voor arbo als thema. Arbo wordt nog te veel geassocieerd met regelgeving en verplichtingen. Om draagvlak te creëren voor het bevorderen van de aandacht voor arbeidsomstandigheden, zou de nadruk daarom moeten liggen op concrete zaken, zoals het belang van het terugdringen van ziekteverzuim en mogelijkheden van risicobeperking door betere scholing. Het specifiek benoemen van risico's, waarmee wordt ingezoomd op ervaren problemen en gevaren, maar ook op directe voordelen, levert eerder de gewenste aandacht op. Mogelijk stimuleert dit ook de vraag naar meer arbokennis van hoger opgeleiden.

Voor het bevorderen van draagvlak binnen de onderwijsinstelling is het belangrijk dat het algemeen beleid het belang van goede arbeidsomstandigheden onderstreept. Zo kan het helpen een 'mission statement' van de organisatie op zodanige wijze te formuleren dat het belang van arbeidsomstandigheden hierin in de brede zin naar voren komt. Belangrijker is daarbij ook dat het bevoegd gezag van onderwijsinstellingen ruimte creëert in de curricula en onderwijsdoelstellingen op het thema formuleert.

Tussen de onderwijsorganisatie en de ondernemingen dient overleg gevoerd te worden over de juiste invulling van het thema in de opleidingen. Op dit moment bestaat hiervoor de benodigde overlegstructuur nog niet. Het Arbo Platform kan hier een rol in spelen, aangezien dit bestaat uit vertegenwoordigers van landelijke werkgevers- en werknemersorganisaties, kennis- en adviesinstellingen, arbodiensten, de Branche Organisatie Arbodiensten (BOA) en het Ministerie van SZW. Een van de taken is het versterken en bevorderen van de afstemming van de vraag naar arbokennis op het bestaande aanbod (Sociale Nota 2001, p.68).

Het is in principe denkbaar dat over het onderwerp 'arbo in het onderwijs' afspraken worden gemaakt in (arbo)convenanten, waarin gestreefd wordt naar invulling van het genoemde basispakket (kennis van wet- en regelgeving, omgangsvormen en gewenst gedrag) voor alle studenten. Het is echter twijfelachtig of hiervoor voldoende draagvlak gevonden zal worden.

Tijdens de inventarisatie zijn we verschillende voorbeelden tegengekomen van projecten die als doel hadden om een nieuw thema (meer) onder de aandacht te brengen in het onderwijs. Het ging daarbij bijvoorbeeld om aandacht voor ICT, ethiek of duurzaamheid. Daarbij is

onderscheid te maken tussen vernieuwingsprojecten die gericht zijn op een sector, of op een sectoroverschrijdend thema. Hieronder noemen we ter illustratie van de manier waarop aandacht voor het thema arbeidsomstandigheden bevorderd kan worden, het initiatief van de Stichting Arbouw.

Brancheorganisaties kunnen een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van de aandacht voor en het vormgeven van sector- of risicogebonden kennis in de curricula van hogere opleidingen. De Stichting Arbouw heeft hier sinds vijftien jaar ervaring mee. Dit kennisinstituut van de branchevereniging uit de bouwnijverheid heeft tot doel het integreren van arbo in bouwgerichte onderwijsleerwegen op alle niveau's: van VMBO tot TU. Het instituut wordt gefinancierd door de bedrijven in de branche en het O&O fonds. Aanleiding voor de start van de activiteiten van deze stichting was dat de branche te kampen had met hoge arbeidsrisico's en inzag dat hier iets aan gedaan moest worden. Er bestond een vraag vanuit het bedrijfsleven om de opleiding van instromende werknemers te verbeteren.

Er werden verschillende activiteiten ontplooid:

- Aanpassen lesmateriaal. Hiervoor is in samenwerking met uitgevers van boeken voor bouwgerichte opleidingen geïnventariseerd wat over arbeidsomstandigheden gemeld staat en vervolgens is informatie en aangepaste tekst naar de betreffende auteurs gestuurd. Door het aanbrengen van wijzigingen in leerboeken werden docenten die in eerste instantie weinig interesse toonden als het ware 'gedwongen' om aandacht te besteden aan arbo.
- Ontwikkelen van nascholingstrajecten voor docenten. De Stichting initieerde cursussen en gastcolleges om docenten een instrument te geven voor het inbrengen van arbo in het lesprogramma.
- Ontwikkelen van een 'Arbowegwijzer' (een boek en cd-rom), bestemd voor leerlingen die instromen in bouwgerichte opleidingen (MBO/HBO) en hun docenten. Naast beknopte informatie over Arbowet- en regelgeving bevat het informatie over gevaren, veiligheids- en gezondheidsrisico's en preventiemogelijkheden.
- Ontwikkelen van leerstofmodules die als voorbeeld kunnen dienen hoe aandacht besteed kan worden aan arbo binnen bouwgerichte opleidingen.

Per opleiding werd gekeken wat ingebracht moest worden. Ook op centraler niveau is overleg geweest, bijvoorbeeld overlegcluster HBO docenten bouwkunde/ uitvoerende techniek (OB).

Op dit moment is de Stichting haar rol aan het afbouwen naar alleen een vraagbaak.

Druk op de onderwijsinstellingen

De deskundigen zijn het erover eens dat vraaggestuurdheid tegenwoordig een belangrijke voorwaarde is om een curriculumverandering te bewerkstelligen in zowel HBO als WO. Bedrijven kunnen met vraag druk uitoefenen op opleidingen. Vraag of druk vanuit het bedrijfsleven lijkt vaker succesvol te zijn geweest wat betreft aanpassing van opleidingen (vergelijk de invoering ICT-kennis of activiteiten van Arbowet in het onderwijs).

Werkgeversorganisaties kunnen onder andere richtlijnen opstellen voor hun leden wat betreft de gewenste arbokennis gedurende de stageperiode van de studenten. Wanneer bedrijven kenbaar maken dat zij dit belangrijk vinden, dan zullen opleidingen daar een antwoord op willen geven. Ook vakbonden en werknemersorganisaties kunnen druk uitoefenen op onderwijs en stagebedrijven om de inhoud van de kennis te monitoren.

Studenten, georganiseerd in de studentenraad, een studentenvereniging of bijvoorbeeld de LSVb, kunnen ook een rol spelen in het bevorderen van de aandacht voor arbo binnen de opleiding, door druk uit te oefenen binnen besluitvormingsorganen.

De rol van instellingen als de HBO-Raad en VSNU is vooral adviserend en faciliterend. Zij kunnen een opleidingsprofiel goedkeuren, maar hebben geen invloed op de specifieke inhoud ervan. Deze instellingen kunnen wel op verzoek van een ministerie de opleidingen vragen extra aandacht te besteden aan een bepaald thema. Zo is ooit in het hoger gezondheidszorg onderwijs op verzoek van VWS, middels een schrijven, orgaandonatie extra onder de aandacht gebracht.

Decanen, of anderen die verantwoordelijk zijn voor de invulling van de opleiding, willen dat de opleidingen zich op een positieve manier onderscheiden. Als zij beter aan de vraag van de beroepspraktijk, studenten en adviserende instellingen kunnen voldoen, zou dat een belangrijke reden kunnen zijn om te overwegen het programma aan te passen.

4.2 Instrumenten van de overheid

De overheid speelt een belangrijke rol bij het creëren van draagvlak of in het ‘overtuigen’ van onderwijsinstellingen of van het bedrijfsleven. Aan de hand van een aantal instrumenten zullen we hieronder een invulling geven van de mogelijke middelen die de overheid kan benutten om aandacht voor arbo in het curriculum te bevorderen.

- De meeste belanghebbenden zijn het erover eens dat er meer aandacht dient te zijn voor de wettelijke verantwoordelijkheid van onderwijsinstellingen om de arbeidsomstandigheden van studenten te optimaliseren. Als de overdracht van kennistype A (kennis van arbo op de studieplek) beter is geregeld, zal dit automatisch een betere bewustwording van arbo in het algemeen bewerkstelligen, zo is het idee. Het toezicht op de *naleving van de Arbowet* zou dan door de arbeidsinspectie verscherpt kunnen worden.

- Een ander voorbeeld in het kader van wet- en regelgeving is de mogelijkheid van de overheid om wettelijke *richtlijnen* op te stellen voor het (eventueel) aanpassen van de eindtermen.
- De overheid zou kunnen stimuleren dat belangen duidelijk in kaart worden gebracht en dat de juiste partijen in een nieuwe *overlegstructuur* om de tafel worden gebracht. Het Ministerie van SZW zou een faciliterende rol kunnen krijgen bij het aansturen van een landelijk overlegorgaan, zoals het eerder genoemde Arbo Platform. Een van de taken van dit Platform is het bevorderen van de doorstroom van kennis op het gebied van arbeidsomstandigheden naar en tussen bedrijven en instellingen, maar ook naar de andere partijen uit de arbokennisinfrastructuur. Het Arbo Platform heeft ook de mogelijkheid om werkgroepen in te stellen die zich met een specifiek thema bezighouden (artikel 5 Instellingsbesluit Arbo Platform). Personen die afkomstig zijn van organisaties die niet vertegenwoordigd zijn in het Arbo Platform kunnen deel uitmaken van een dergelijke werkgroep. Zo is er een mogelijkheid geschapen om zowel op algemeen niveau als op sector-specifiek niveau te werken.
- De financiering van *pilotprojecten* is een van de mogelijkheden die de overheid tot haar beschikking heeft. Onderwijsinstellingen zouden bijvoorbeeld projecten kunnen ontwikkelen op het gebied van het implementeren van arbo in het onderwijs. Het doel is die projecten te financieren die zouden kunnen leiden tot goede voorbeelden voor andere onderwijsinstellingen. Ook brancheorganisaties zouden op deze wijze ondersteuning kunnen krijgen bij hun activiteiten. Een eerder aangehaald voorbeeld van Arbouw, die zelf lesmateriaal en nascholingscursussen voor docenten ontwikkelt, kan voor andere brancheorganisaties als goed voorbeeld dienen.
- Het financieren en stimuleren van *scholing* voor docenten kan ook een overheidstaak zijn. Er kan begonnen worden met de scholing van een docent binnen een team of faculteit, waarna die docent vervolgens een trekkersrol aanneemt. De scholing van docenten kan natuurlijk ook al beginnen door (meer) aandacht te besteden aan arbeidsomstandigheden in het curriculum van de 1^e en 2^e graads lerarenopleidingen voor het hoger beroeps en wetenschappelijk onderwijs.
- De overheid heeft verschillende mogelijkheden tot *informatievoorziening* om bewustwording te creëren. Zij kan de samenleving informeren via algemene voorlichting over arbeidsrisico's (Postbus 51), de onderwijsinstellingen via voorlichtingsbladen (de Uitleg) en ondernemingen voorlichtingsmateriaal sturen over de mogelijkheid om op het gebied van arbeidsomstandigheden nauwer samen te werken met het hoger onderwijs.

- Daarnaast zou een *website* (bijvoorbeeld het Focal Point Nederland) kunnen dienen als spil in de informatievoorziening. Deze website kan optreden als makelaar in vraag en aanbod van arbokennis voor ondernemingen en onderwijsinstellingen. Beide soorten organisaties kunnen daar terecht met vragen over het inhoud geven aan vorming rond (sectorspecifieke) arbothema's. De website kan ook gebruikt worden als informatie-verstrekker over goede voorbeelden, de pilotprojecten, subsidiemogelijkheden, lesmateriaal enzovoorts.
- De overheid kan ervoor zorgen dat het *thema op de agenda* komt van de HBO-Raad, VNSU, werkgeversorganisaties en bonden. Ook hier gaat het meer om het bevorderen van een bewustwordingsproces. Informatie over arbo en de invulling van het thema in het curriculum kan in eerste instantie ontsloten worden via het verstrekken van voorlichtingsmateriaal aan bovengenoemde organisaties. Hoe succesvol een dergelijk middel is, is moeilijk te meten.
- Een heel belangrijk instrument voor het creëren van draagvlak is het beïnvloeden van *normen, waarden en belangen*. De partijen kunnen worden aangesproken op hun algemene maatschappelijke verantwoordelijkheid en goede voorbeelden kunnen worden beloond.

Elk jaar reikt bijvoorbeeld het Europees Agentschap voor Veiligheid en Gezondheid op het Werk Europese Awards uit voor goede praktijken op het gebied van veiligheid en gezondheid op het werk. Een dergelijke 'prijs' zou ook op nationaal niveau uitgereikt kunnen worden.

Een andere optie is extra stimulans en aandacht via het invoeren van een kwaliteitscertificaat voor onderwijsinstellingen. Een onderwijsinstelling die de arbeidsomstandigheden van de studenten goed waarborgt en zorgt voor kennis van arbo die waardevol kan zijn in de toekomstige werksituatie, krijgt een soort keurmerk van de overheid. Dit zou studenten kunnen stimuleren voor een dergelijke onderscheiden opleiding te kiezen en bedrijven kunnen motiveren contacten te leggen met de onderwijsinstelling.
- *Internationaal vergelijkend* onderzoek naar arbeidsomstandigheden kan inspireren tot nieuwe ideeën. In 1996 heeft een dergelijk onderzoek plaatsgevonden (Europees Agentschap voor de veiligheid en de gezondheid op het werk, 1996). Daaruit bleek dat in veel Europese lidstaten initiatieven bestaan om voorlichting of informatie over veiligheid en gezondheid op het werk beter te integreren in de beroepsgerichte vorming op scholen en universiteiten. Verder bestaat er veel aandacht voor opleidingen van preventiespecialisten.

Er wordt in de lidstaten ook steeds meer aandacht besteed aan de vorming van diegenen die invloed hebben op de arbeidsveiligheid in de breedste zin van het woord; ontwerpers,

architecten en techniekstudenten. Via deze benadering wil men ervoor zorgen dat er bij het ontwerp van werkplekken en apparatuur vanaf het allereerste begin rekening wordt gehouden met gezondheid en veiligheid.

In Zweden is het beleid dat niet alleen preventiespecialisten moeten worden bereikt, maar ook leerlingen en studenten. In het Verenigd Koninkrijk zal de nadruk blijven liggen op vorming als onderdeel van vakbekwaamheid. Nederland noemt als belangrijk beleidsvoornemen over de toekomstige rol van vorming op het gebied van gezondheid en veiligheid op het werk, het toenemende belang van de vorming en de speciale aandacht aan vorming van leden van ondernemingsraden.

Wanneer ideeën op het gebied van arbeidsomstandigheden en vorming in andere landen verder onderzocht en bestudeerd worden, kan Nederland wellicht beter aansluiten bij het beleid in de rest van Europa en inspiratie opdoen voor verdere beleidsmaatregelen.

- Een stap verder is dat er niet alleen aangesloten dient te worden bij het beleid van onderwijs en arbeidsomstandigheden in andere landen, maar dat ook inhoudelijk overeenstemming nagestreefd wordt. Op dit moment zijn de voorbereidingen voor een *accreditiessysteem* voor kwaliteitszorg van de aanbieders van hoger onderwijs. Dit moet zorgen voor grotere transparantie van het aanbod aan opleidingen en de garantie vormen voor studenten en werkgevers dat de opleiding de student toerust met de competenties en kwalificaties die aan een internationaal erkende bachelor- of mastergraad verbonden zijn. Er zal worden getoetst op drie typen kwaliteitseisen (Commissie Accreditatie Hoger Onderwijs, p.26): eisen die te maken hebben met het niveau en de richting van de opleiding, eisen aan de inhoudelijke kennisniveaus en competenties en eisen met betrekking tot het onderwijsproces en het onderwijsresultaat. De mate waarin aandacht wordt besteed aan arbeidsomstandigheden in het curriculum, de vorm en de inhoud zouden daarbij ook een rol kunnen spelen.
- In Europees verband wordt gesproken over het promoten van ‘preventive cultures’. Hierin speelt onderwijs een belangrijke rol :

“During education and training periods people learn not only the skills and knowledge of a particular sector or profession but they also learn values and business cultures, including Occupational Safety and Health cultures”(Forum 1, p.4).

Dit geheel van kennis, vaardigheden en waarden is in ons model terug te vinden als de ‘arbobasis’. Om deze te bevorderen zou nadruk moeten komen te liggen op de inhoud en implementatie van onderwijsprogramma’s, de vaardigheden en houdingen van leraren en de beschikbaarheid van recente literatuur en lesmateriaal.

Ook zou arbo als thema moeten worden ingepast in de EU programma’s als die van onderwijs en onderzoek. Daarbij wordt ook voorgesteld het Europese Sociale Fonds aan

te wenden om onderwijs te financieren met als doel algemene bewustwording te promoten bij het midden- en kleinbedrijf (p.8).

4.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we geprobeerd antwoord te geven op de vraag hoe de aandacht voor arbeidsomstandigheden in hogere opleidingen bevorderd kan worden. We hebben gekeken hoe onderwijsinstellingen en bedrijven hieraan een bijdrage kunnen leveren en welke instrumenten de overheid hiervoor tot haar beschikking heeft. Het creëren van draagvlak is in beide gevallen het uitgangspunt.

In het vorige hoofdstuk is de ideale situatie rond de aandacht voor arbeidsomstandigheden in de curricula van het hoger onderwijs en de daarbij behorende ideale invulling beschreven. In aansluiting hierop hebben we hieronder de manieren ter bevordering van de aandacht voor het thema samengevat.

Arbobewuste onderwijsinstellingen

Voor het ontstaan van een arbobewuste onderwijsinstelling dient er draagvlak gecreëerd te worden. Docenten dienen gemotiveerd te worden en er moet ruimte voor arbo in het curriculum gemaakt worden. Verder kan de overheid het toezicht op de naleving van de Arbowet verscherpen, certificaten voor goede voorbeelden uitreiken en financiën ter beschikking stellen voor bijvoorbeeld pilotprojecten en het opzetten van een centraal informatiepunt (bijvoorbeeld als onderdeel van Focal Point Nederland). Daarnaast kan geleerd worden van de ontwikkelingen in de Europese lidstaten en zou gekeken kunnen worden in hoeverre aandacht voor arbeidsomstandigheden deel uit zou kunnen maken van het in te voeren accreditatiesysteem voor het hoger onderwijs.

Arbobewuste student en student met sectorspecifieke kennis

Studenten zullen gemotiveerd worden te leren over arbeidsomstandigheden wanneer het lesmateriaal gestructureerd is en aansluit bij hun belangstelling en belevingswereld. Het is daarom van belang dat hiermee rekening wordt gehouden bij het ontwikkelen van studiemateriaal. Docenten dienen daarbij wel de juiste (na)scholing te krijgen om te leren hoe de leerstof en kennis het beste overgebracht kan worden.

Arbobewuste onderneming

Op dit moment zijn bedrijven nog niet (voldoende) op de hoogte van de voordelen van informatie-uitwisseling en samenwerking over de inhoud van het curriculum met hogere onderwijsinstellingen, zeker niet op het gebied van aandacht voor arbeidsomstandigheden. Overleg binnen bestaande of nieuwe structuren zou daarom bevorderd moeten worden. Dit

kan op het niveau van sociale partners met de overheid en het onderwijs (bijvoorbeeld in het Arbo Platform), op brancheniveau (over de inhoud van de sectorspecifieke risico's) of op instellingsniveau (bijvoorbeeld over de inhoud van stages).

In de praktijk dienen docenten de ruimte te krijgen om arbo in hun lesprogramma te integreren en studenten kunnen het best de leerstof gestructureerd en concreet aangeboden krijgen. Ondernemingen geven ook een voorkeur aan concretiseren van het thema om draagvlak te creëren. Er zijn verschillende manieren om de onderwijsinstellingen en de bedrijven bij elkaar te brengen voor overleg. Daarbij kan vanuit diverse hoeken druk worden uitgeoefend om het overleg te bevorderen en de inhoud te beïnvloeden.

De overheid heeft veel instrumenten tot haar beschikking om draagvlak te creëren, mensen te motiveren en de aandacht voor arbo daadwerkelijk te doen bevorderen. Zo kunnen pilot-projecten gefinancierd worden, samenwerking tussen de beroepspraktijk en onderwijsinstellingen kan gestimuleerd worden en partijen kunnen worden aangesproken op hun algemene maatschappelijke verantwoordelijkheid. Een van de belangrijkste en machtigste middelen is echter het verscherpen van het toezicht op de naleving van de Arbowet.

LITERATUUR

Arbojaarboek 2001

Hoofddorp/Alphen aan den Rijn: TNO Arbeid/Samsom.

CEDEO (2000)

CD-rom CEDEO-Base editie 2001-II. Den Haag: CEDEO.

Commissie Accreditatie Hoger Onderwijs (2001)

Prikkelen, prestreren, profileren. Amsterdam: Van de Bunt

Europees Agentschap voor de Veiligheid en de Gezondheid op het Werk (2001)

Quality of work; a future Community strategy for safety and health at work. Forum 1.

Europees Agentschap voor de Veiligheid en de Gezondheid op het Werk (1996)

Prioriteiten en strategieën in het arbeidsomstandighedenbeleid in de lidstaten van de Europese Unie.

Hale, A.R., M. Paques-Koster, E.G.M. Vergouw (1989)

Veiligheidskunde, part noch deel. Aandacht voor arbeidsveiligheid in hoger technisch onderwijs. Den Haag : MIN SZW DGA.

HBO-almanak 2000/2001 (2000)

Den Haag: Elsevier.

Landelijke Studenten Vakbond (2001)

RSI door schild? Studenten, RSI en arbeidsomstandigheden. Zwartboek en aanbevelingen van de Landelijke Studenten Vakbond. Utrecht: LSVb.

Lodder, L.C.D. et.al. (2000)

Arbo- en milieubeleidsplan 2000-2005; Samen staan we voor ons arbeidsklimaat: veiligheid, gezondheid, welzijn en milieu. Delft: Technische Universiteit Delft, Arbo & Milieu Dienst

Nossent, S. en J.M. Meeuwssen (2000)

Beschrijving en analyse van de Arbeidsomstandigheden-kennisinfrastructuur in Nederland. Den Haag: Elsevier.

Opleiding & Carrière reeks (2001)

HRM Handboek Post doctoraal & post HBO, inclusief Deeltijd HBO & WO van de Opleiding & Carrière reeks 2001/2002. Den Haag: McMillian & Company.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden (1999)

184 – Wet van 18 maart 1999, houdende bepalingen ter verbetering van de arbeidsomstandigheden (Arbeidsomstandighedenwet 1998).

Tweede Kamer der Staten-Generaal

Sociale Nota 2001. Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, nrs. 1-2.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

CASE-INVENTARISATIE OPLEIDINGEN

Tabel 1.A Selectie van relevante contacten met velddeskundigen tijdens case-inventarisatie.

Instelling	Onderwijssector	Functie
1. Chr. HS Ede	Gezondheidszorg	
2. Design Academy	Dienst Opleidingsmanagement	
3. Erasmus Universiteit Rotterdam	Bedrijfskunde	Docent juridische zaken binnen personeelskant bedrijfskunde
4. Fontys Ceditec	Samenwerkingsverband commerciële activiteiten	Coördinator opleidingen
5. Fontys PTH Eindhoven	Lerarenopleidingen	Interne Arbo-dienst
	Lerarenopleidingen	Schildersopleiding
6. Haagse Hogeschool	Techniek	Decaan
7. HAN Nijmegen	Gammafaculteit	Ontwikkelaar opleidingen SGM
8. Hanze Hogeschool	Gamma	Directeur Sport Gezondheid en management
9. Hogeschool van de Kunsten Utrecht	Kunst en cultuur	Arbo-coördinator
10. Hogeschool 's Hertogenbosch	Techniek	Decaan
11. Hogeschool Alkmaar	Gezondheidszorg	Coördinator 1e jaar
	Gezondheidszorg	Studiebegeleider instituut gezondheidszorg
12. HS Delft	Dienst Onderwijs, Kwaliteit, kennismanagement en Organisatie	
	Agrarisch	Coördinator praktijkbureau
13. Hogeschool Limburg	Sociaal-agogisch (SJD, SPH en MWD)	Docent conflicthantering
14. Hogeschool Zeeland	Techniek	Opleidingsmanager werktuigbouwkunde (o.a.)
15. Hogeschool van Amsterdam	Ergotherapie	Instituutmanager ergotherapie
	Ergotherapie	Projectleider
16. Locomotion	-	
17. LSOP (politieacademie)		Pedagoog, onderwijs afdeling
18. Nat Luchtvaartschool	Vervoer	Hoofd opleiding
19. NEA Transport Hogeschool	Logistiek en vervoer	Hoofd opleidingen
20. Nederlandse Politie Academie	?	

21. Rijksuniversiteit Groningen	Arbo-en milieudienst	Plaatsvervangend hoofd
	Natuur en sterrenkunde	Commandant BHV
	Natuur en sterrenkunde	Medewerker Cursussensecretariaat Arbo- en milieudienst
	Fac PPSW	Arbo- en milieucoördinator
22. Saxion Hogeschool Enschede	Techniek	Chemie & technologie
	Fysiotherapie	
23. Saxion Hogeschool IJsselland	Sociaal agogisch	Medewerker Academie Mens en Arbeid (2 personen gesproken)
	Dienst Onderwijs en Studentenzaken	
24. Administratieve Opleiding HBO	Adm.	Algemeen directeur
25. Stan Ackermans Institute	Techniek, post-WO (TUE)	Programmableider
	Techniek, post-WO (TUE)	
26. Technische HS Rijswijk	Techniek	Hoofd opleiding werktuigbouwkunde
	Technische bedrijfskunde	Coördinator afstudeerrichting
27. TU Delft	Advanced productdesign	Opleidingscoördinator
	Arbo-en milieudienst	Projectleider
	Techniek	Cursusleider veiligheid en milieu
28. TU Enschede	Techniek	Hoofd studentenzaken
	Techniek	Opleidingsdirecteur
29. Universiteit Leiden	Gemeenschap. Bedrijfsgezondheidsdienst (GBGD)	
30. Universiteit Twente	Arbo-dienst Drienerlo	Directie Bedrijfsartsen
31. Universiteit Maastricht	Arbo-dienst	Veiligheidskundige
32. Universiteit Utrecht	Natuur, fac. RW	Arbo-coördinator en assistent (2 personen gesproken)
	Arbo-en milieudienst	
33. Universiteit van Amsterdam	Arbo-en milieudienst	Bedrijfsarts
	Arbo-en milieudienst	Bedrijfsarts/projectsecretariaat (2 personen gesproken)
34. Van Hall Instituut	Agrarisch	Schooldecaan
35. Vrije Universiteit	Dienst veiligheid en milieu DVM	Arbo-dienst VU (2 personen gesproken)
	Medisch centrum	
	PZ infobalie	PZ en Arbo-beleid
	Natuur, faculteit exact	Cursusleider veiligheid en milieu 1e jaars
36. Universiteit Wageningen	Arbo-en milieudienst	
37. Windesheim	Gezondheidszorg	Afdelingsbeheerder verpleegkunde

Tabel 1.B Overzicht mogelijk interessante cases arbo in de curricula van (post) HBO/wo

Sector	Opleiding	(post) HBO/wo	Instelling	Arbeidsrisico's	Kennis ARBO	Vorm
Economie en recht	1. Bedrijfskunde	wo	Erasmus Universiteit	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Onderdeel verplicht vak Sociaal Recht
	2. Technische Bedrijfskunde	wo	Universiteit Twente	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Keuzevak Personeelsmanagement
	3. Auditor	post wo	Erasmus Universiteit	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Onderdeel verplicht vak 2 ^e jaar
	4. Technische bedrijfskunde	HBO	Technische HS Rijswijk	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Afstudeervariant 'Verbetermanagement', waarin vakken: arbozorg, kwaliteitszorg, energiezorg, milieuzorg.
	5. Bedrijfskunde & Logistiek	HBO	Hogeschool van Amsterdam	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Opdracht 2 ^e jaar KAM
	6. Vrij keuzevak bedrijfskunde	HBO	Hogeschool van Amsterdam	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Keuzevak alle studenten (onderdeel arbo- en milieuzorg)
	7. Module Bedrijfskunde	post HBO	Koninklijke PBNA	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Variable omvang
Gedrag en maatschappij	8. SPH/SJD/MW	HBO	HS Limburg	Agressie	A+B	Onderdeel intervisiebijeenkomst bij stage, 3 ^e - 4 ^e jaar en onderdeel vak Rechtstoepassingen 2 ^e + 4 ^e jaar. Beide verplicht
	9. Office Manager	HBO	Private onderwijsinstelling voor oa managementondersteunende functies	RSI en algemeen/wet- en regelgeving	B + D	Geïntegreerd in de opleiding
	10. Sociaal pedagogische hulpverlening	HBO	Fontys HS Eindhoven	Gevaarlijke stoffen, bedrijfshulpverlening etc	B	Onderdeel voorbereiding stage
	11. Personeel en Organisatie	post HBO	LOI	Algemeen/wet- en regelgeving	D	Onderdeel verplicht vak

Sector	Opleiding	(post) HBO/WO	Instelling	Arbeidsrisico's	Kennis ARBO	Vorm
Natuur						
	12. Exacte wetenschappen	WO	Vrije Universiteit en TU Delft	Gevaarlijke stoffen	A + B	Verplichte voorlichting voor 1 ^e jaars
	13. Exacte wetenschappen	WO	Universiteit Twente	Gevaarlijke stoffen	A + B	Verplichte voorlichting voor practicum
	14. Lerarenopleiding Natuur- en scheikunde	HBO	Fontys HS Eindhoven	Gevaarlijke stoffen	A + D	Eindtermen op de hoogte zijn van arbo
	15. Geluid	Post HBO	Fontys ceditec	Geluid	B	30 uur
	16. Milieumodule lucht	post HBO	Fontys ceditec	Lucht	B + D	10 dagdelen
Gezondheid						
	17. Geneeskunde	WO	Rijksuniversiteit Groningen	Veiligheid prikken	A + B	Keuzeproject 2 ^e -3 ^e jaar
	18. Geneeskunde	WO	Universiteit van Amsterdam	Gevaarlijke stoffen	A + B	Verplicht onderdeel
	19. HBO-V	HBO	HS Alkmaar	Tillen, agressief gedrag	A + B	Onderdeel verplichte vakken
	20. HBO-V	HBO	Hanzehogeschool Groningen	Tillen	A + B	Onderdeel verplichte vakken
	21. Ergotherapie	HBO	Hogeschool van Amsterdam	RSI	D	Facultatief afstudeerproject
Taal, cultuur en kunst						
	22. Alle	HBO	Design Academy	Tillen, geluid	A	Inrichting atelier + instructies praktijkvakken
	23. Alle	HBO	Hogeschool voor de Kunsten Utrecht	RSI, geluid	A + B	Lezingen
Tecnniek						
	24. Informatica	WO	Universiteit Twente	RSI	A (+B)	Voorlichting verplicht voor 1 ^e jaars, inrichting van studieplekken
	25. Divers: Multidisciplinaire ontwerpopdracht (MDOO)	WO	Universiteit Twente	Divers		Onderdeel multidisciplinaire praktijkopdracht in 3 ^e – 4 ^e studiejaar
	26. Werktuigbouwkunde en Algemene Operationele Techniek (AOT)	WO	HS Zeeland	Gebruikers	C + D	Vak Regelgeving (CE-markering, KAM) en vak Bedrijfskunde (arbo)
	27. Werktuigbouwkunde	HBO	Technische HS Rijswijk	Gebruikers div.	C	Machinerichtlijnen in hele programma
	28. Allround werkorganisator Bouw	POST-HBO	BOB Kennisoverdracht	Divers	B + D	50 dagdelen

Sector	Opleiding	(post) HBO/WO	Instelling	Arbeidsrisico's	Kennis ARBO	Vorm
	& Uitvoering					
	29. Hygiënisch ontwerpen	post HBO	HAS Kennis Transfer	Gebruikers (machinerichtlijn)	C	3-daagse cursus
Agrarisch	30. Alle	WO	Universiteit Wageningen	RSI, gevaarlijke stoffen	A + B	Verplichte voorlichting, cursus RSI in ontwikkeling, veiligheidscolleges
	31. Alle agrarische en ecologische opleidingen	HBO	Van Hall Instituut	Algemeen/wet-regelgeving	A + B	Jaarlijks 2 punten zelfmanagementtraining (waarin onderdeel Arbo)
Overig	32. Politieacademie	HBO/WO	Nederlandse Politie Academie	Divers	B	Geïntegreerd in programma
	33. Luchtvaartschool	HBO	Nationale Luchtvaartschool b.v.	Werkdruk, veiligheid	B	Voorgeschreven door vws, geïntegreerd in programma

A. Kennis van ARBO op de studie- en werkplek, B. Kennis van ARBO binnen toekomstige arbeidsplaats/sector, C. Kennis van ARBO rond producten of ontwerpen (architect, machinebouwer), D. Kennis van ARBO ter voorbereiding op een leidinggevende of adviserende functie

Opmerking: TU Delft is zeer actief op het gebied van beleid rond arbo voor studenten. Dit gebeurt op verschillende faculteiten en op universitair niveau, door middel van zowel voorlichting als integratie in vakken, gericht op zowel de studieplek als op de toekomstige arbeidsplaats. Het is daarom mogelijk deze universiteit als geheel op te nemen als case. Ook Universiteit Wageningen is volop bezig, voornamelijk programma's op te richten ter voorkoming van RSI

BIJLAGE 2

QUICK SCAN BEDRIJVEN

Sleutelinformanten

Uit de gesprekken met de sleutelinformanten zijn uiteindelijk 91 bedrijfsnamen naar voren gekomen. Hieruit zijn dertig relevante bedrijven geselecteerd, evenwichtig verdeeld over arbeidsrisico, bedrijfstak en grootte. In eerste instantie was het doel dertig bedrijven telefonisch te bevragen. Het resultaat na vijftien vraaggesprekken bleek weinig relevante informatie te bieden voor het onderzoek. Daarom is ervoor gekozen om de bedrijven niet verder te benaderen (tabel 2.A toont een lijst van de respondenten).

Tabel 2.A Respondenten bedrijven

Bedrijf	risico	Functie	Sector	groot-MKB
1. Accountant bureau	RSI	HR medewerker (bezig met RSI-preventie)	ICT	groot
2. Algemeen ziekenhuis	tillen / werkdruk	Arbocoördinator	ziekenhuizen	groot
3. Architectenbureau	werkdruk/RSI	Hoofd administratie	architecten en ingenieurs	MKB
4. Callcenter	werkdruk	Directeur	juridische en ec./zakelijke dienstverlening	MKB
5. Industrieel Schoonmaakbedrijf	schadelijke stoffen	Veiligheidskundige	schoonmaakbedrijven	MKB
6. Leerfinish bedrijf	schadelijke stoffen	KAM coördinator (ook voor leerlooierij)	leerfinish	MKB
7. Leerlooierij	schadelijke stoffen	KAM-coördinator	leerlooierijen	MKB
8. Meubelfabrikant	schadelijke stoffen	P&O medewerker	meubelindustrie	MKB
9. Papier en karton fabrikant	schadelijk geluid	Hoofd P&O	papier en karton	MKB
10. Papier en karton fabrikant	schadelijk geluid	Manager arbo/kwaliteit	papier en karton	groot
11. Regionaal Kruiswerk	tillen	P&O adviseur	overige welzijnszorg/thuiszorg	groot
12. Regionaal schoonmaakbedrijf	schadelijke stoffen	Veiligheidskundige	schoonmaakbedrijven	groot

13. Schildersbedrijf	schadelijke stoffen	KAM-coördinator	afwerking van gebouwen	MKB
14. Supermarkt	werkdruk	Supermarktmanager	winkels in voeding- en genotsmiddelen	MKB
15. Verzekerings maatschappij	Werkdruk/RSI	P&O adviseur (beleidsmatig)	verzekering	groot

BIJLAGE 3**BENADERDE SLEUTELINFORMANTEN**

Tabel 3.A Sleutelinformanten opleidingen (indien meer dan een persoon per organisatie, aantal gesproken personen vermeld)

Onderwijsdeskundigen

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Ministerie van Economische Zaken

VSNU (5 personen gesproken)

HBO-Raad (3 personen gesproken)

Vernieuwingsfonds HBO

Universiteit Maastricht (2 personen gesproken)

Universiteit Twente (3 personen gesproken)

Universiteit Utrecht

KUN Koninklijke Universiteit Nijmegen (3 personen gesproken)

RU Leiden

RU Groningen

AOB

LSVB

Arbeidsdeskundigen

TNO arbeid (6 personen gesproken)

- Arbo infrastructuur;
- Informatie;
- Marketing en Communicatie;
- Arbonetwerk

Coronel Instituut (UVA) (3 personen gesproken)

Arbo Platform

TU Delft

Vrije Universiteit

Universiteit Twente

Senter

Syntens

IAVM (Interuniversitaire organisatie voor Arbeidshygiëne, Veiligheid en Milieu)

Saaz-Unie (Samenwerkingsverband Arbo-diensten van Academische Ziekenhuizen en Universiteiten)

Nederlands Centrum voor Beroepsziekten (2 personen gesproken)

AIAS (Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies)

NSOH (Netherlands School of Occupational Health)

Ondersteunende kennisinstellingen

SKB (St. Kwaliteitsbevordering Bedrijfsgezondheidszorg)

RGO (Raad voor Gezondheidsonderzoek) (2 personen gesproken)

ZON

Star

CEDEO

SPHBO (St. Post HBO Nederland)

LO'VO (Landelijk overleg Voortgezette opleidingen)

Overig

VNO-NCW (3 personen gesproken)

Werkgroep Aansluiting Studenten en Arbeidsmarkt

Tabel 3.B Sleutelinformanten bedrijven (indien meer dan een persoon per organisatie, aantal gesproken personen vermeld)

	Organisatie
Werknemersorganisaties	FNV, Advieslijn VGWM (2 personen gesproken) CNV bedrijvenbond, Afdeling beleid en ontwikkeling CMHF
Arbo-diensten	Arbo Unie Zwolle
Regionale Arbeidsbureaus	RBA hoofdkantoor
Overig	Dexis DLV P&O services Expertise centrum Arbo Agrarische Sector (2 personen gesproken) GBW Stichting PR Land- en Tuinbouw TCKI adviesbureau keramische industrie Vakcentrum
Wergeversorganisaties	
Sector architecten en ingenieurs	BNA ONRI
Sector bankwezen	NVB
Sector bouwbedrijven	Arbouw (2 personen gesproken) AVBB
Sector bouwnijverheid	BouwNed
Sector computerservice en IT	Fenit + V-ICT
Sector drukkerijen en uitgeverijen	KVGO NUV
Sector gezondheidszorg	GGZ LCVV
Sector glas- en bouwmaterialen	FOSAG HIBIN KNB VNG VNK VOBN
Sector handel in o.g. en verhuur	
Sector hout- en meubelindustrie	CBM
Sector houtindustrie	NBVT
Sector juridische/economische dienstverlening	ABU NBBU VNP WGCC
Sector landbouw	LTO
Sector leer- en lederwarenindustrie	FNL
Sector luchtvaart	
Sector metaalindustrie	FME-CWM (2 personen gesproken)
Sector metaalproductenindustrie	
Sector openbaar bestuur	
Sector openbaar vervoer	
Sector overige welzijnszorg (inclusief thuiszorg)	VGN
Sector papier en karton	Kartoflex

Sector schoonmaak en reiniging	VNP
Sector schoonmaakbedrijven	NWV
Sector verzekeringswezen	OSB
	Verbond van Verzekeraars
	Zorgverzekeraars Nederland (2 personen
	gesproken)
Sector voedings -en	COV (2 personen gesproken)
genotmiddelen industrie	
	NBOV (2 personen gesproken)
	NEBAFA
	NBV (2 personen gesproken)
	Verbisko
	VIGEF
	VNK
	VNV
Sector winkels in voedings- en	NDH
genotsmiddelen	
	VNKT
Algemeen	VNO-NCW / BZW
	VNO-NCW / LWV
	VNO-NCW / Noord

BIJLAGE 4

DEELNEMERS GROEPSGESPREK

Deelnemers groeps gesprek 9 oktober 2001 in het kader van het onderzoek

“Arbeidsomstandigheden in de curricula van (post) HBO/WO”.

Aanwezigen

- Adviseur TNO Arbeid;
- Arbo-adviseur Technische Universiteit Delft (bouwkunde) en Arbo Coördinatie Centrum B.V.;
- Projectleider Arbo- en Milieudienst, Technische Universiteit Delft
- Coördinerend beleidsmedewerker Ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid, directie arbeidsomstandigheden,
- Directeur AMD van de Universiteit Utrecht. Tevens Lid IAVM (Interuniversitaire organisatie voor Arbeidshygiëne, Veiligheid en Milieu)
- Docente verpleegtechnische vaardigheden, Christelijke Hogeschool Ede
- Landelijke arbocoördinator, Arcadis
- Onderzoeker Regioplan
- Onderzoeker Regioplan

De bijeenkomst had tot doel om in de vorm van een gesprek in te gaan op de volgende vragen

- Hoe zou de invulling van dit thema er inhoudelijk idealiter uit moeten zien?
- Op welke wijze kan aandacht voor dit thema in de (post) HBO en (post) WO-opleidingen bevorderd worden?

